

LÄNSSTYRELSEN KALMAR LÄN
INFORMERAR

ODLINGSLANDSKAPET I KALMAR LÄN

- Bevarandeprogram

OSKARSHAMNS KOMMUN

Utgiven av: Länsstyrelsen i Kalmar län, september 1995

Kulturmiljöenheten
Lantbruksenheten
Miljövårdsenheten

Författare: Rolf Gustafson
Birgitta Eriksson Nilsson
Kalmar läns museum

Bearbetning: Kerstin Lindell
Redigering: Seija Nyberg

Omslagsbild: Flygfoto över Stensjö by, Döderhults socken.
Foto: Leif Gustavsson, Länsstyrelsen.

Illustrationer: Om ej annat anges: Nils Forshed från böckerna "Om hävden
upphör" av Urban Ekstam och Nils Forshed samt "Ängar" av
Urban Ekstam, Mårten Aronsson och Nils Forshed.
Bild s 5: Bengt Andersson, Länsstyrelsen

Foto: Om ej annat anges: Länsstyrelsen.

Karttillstånd: Lantmäteriet medgivande 95.0370

Tryckt hos: Länsstyrelsens tryckeri 1995

Upplaga: 130 ex

Meddelande 1995:16
1995-09-13

Innehållsförteckning

1. Allmänt om bevarandeprogrammet.....	5
1.1 Bakgrund.....	5
1.2 Programbeskrivning.....	6
1.3 Programmets status	6
1.4 Kortsiktigt åtgärdsprogram.....	6
1.5 Mål.....	6
Mål för bevarandet av natur- och kulturmiljöer	8
1.6 Syfte.....	8
1.7 Metod.....	10
Kulturmiljövårdens urvalskriterier	10
Naturvårdens urvalskriterier.....	10
Helhetssyn	10
1.8 Underlag.....	11
2 Odlingslandskapet i Kalmar län	12
2.1 Odlingslandskapets karaktär.....	12
Naturgeografiska regioner (karta s13).....	12
Agrara kulturlandskapsregioner (karta s15).....	14
2.2 Aktuell jordbruksstatistik.....	17
2.3 Kolonisations- och odlingshistoria.....	18
Stenålder	18
Bronsålder.....	18
Järnålder.....	18
Från medeltid till 1700-tal.....	19
1800-tal: Expansion och skifte	21
1900-tal	22
2.4 Bebyggelsen och dess struktur.....	23
Bebyggelsens anpassning till topografin	23
Bebyggelsens grupperingsmönster	23
Byggnadskultur	25
3. Naturen i Oskarshamns kommun.....	27
4. Jordbruket i Oskarshamns kommun.....	27
5. Sammanfattning.....	27
6. Bevarandeområden i Oskarshamns kommun.....	28
Översiktskarta	29
Beskrivningar och kartor.....	30

Misterhults socken:

1. Hamnö	31
2. Örö	31
3. Älö	31
4. Strupö	32
5. Arvidsmåla	32
6. Snäckedal	32
7. Ölvedal	34
8. Bussvik	34

Figeholms socken:

9. Baggetorp	36
10. Ström / Stora Laxemar (Bikullen)	36
11. Uthammar	36

Kristdala socken:

12. Sjöände	39
13. Fagerhult	39
14. Dabbekulla	39
15. Sjörok	40
16. Röstorp	40
17. Bankhult	41
18. Spånghult	41
19. Stensö (Höghult)	43
20. Bråbygden	43
21. Aspenäs	44

Döderhults socken:

22. Ingebo	46
23. Bockara	46
24. Bråmåla	46
25. Kråkenäs	47
26. Lockebo	47
27. Äshult	48
28. Hammarsbo	48
29. Skrikebo	50
30. Stensjö	50
31. Hycklinge	51
32. Djupeträsk	53
33. Sandshult	54
34. Runnö	54

1. ALLMÄNT OM BEVARANDEPROGRAMMET

1.1 Bakgrund

Det öppna landskapet, jordbrukslandskapet är ett resultat av många generationer jordbrukares hårda arbete för att kunna försörja sig och sina familjer. I landskapet omkring oss finns mängder av spår som berättar om deras möda för att bryta och odla marken. Stensträngar och odlingsrösen som visar var de hade sina åkrar. Trägårdesgårdar och stenmurar som talar om var förfäderna hade sina djur.

Bondens landskap kom att bli ett rum för biologisk mångfald. Öppenheten gav ett ökat utrymme för gamla arter och skapade också utrymme för nya arter av såväl växter som djur. Åkerholmar, diken och stenmurar är exempel på livsmiljöer som är direkt knutna till odlingslandskapet.

Det kulturella rummet, odlingslandskapet är förutsättningen för det naturliga rummet, naturlandskapet. Samtidigt gäller förstås det omvända, naturen är en förutsättning för det kulturella värdet. Dessa båda går hand i hand, det är omöjligt att skilja natur- och kulturvärden ifrån varandra.

I och med nya arbetsmetoder inom jordbruket kan man i dag se hur det gamla öppna odlingslandskapet blir mer och mer sällsynt. Mekaniseringen har medfört att åkrar

och slåtterytor lagts ihop till större enheter, lador försvinner, diken läggs igen, åkerholmar rensas bort och odlas upp. Mångfalden i landskapet går förlorad, istället får vi ett rationellt och lättskött landskap. Följden blir att det växt- och djurliv som är gynnat eller beroende av hävden får mindre utrymme i landskapet och riskerar att helt försvinna. Många av de arter som är hotade i Sverige idag är knutna till odlingslandskapet.

För att motverka de negativa konsekvenserna av förändring-

en i jordbruket har riksdagen fastställt ett miljömål (SFS 1989/90:146). Utgångspunkten för detta är att ett rikt och varierat odlingslandskap skall finnas i hela landet. De delar av odlingslandskapet som innehåller höga natur- och kulturvärden skall bevaras så intakta som möjligt. Detta skall göras genom en rad olika åtgärder. Grunden är att alla som brukar mark, skall ta hänsyn till de värden som finns i området. Detta uttrycks bland annat i Skötsellagens hänsynsparagrafer. Ett annat instrument är den särskilda ersättning för landskapsvård som kan ges till brukare som får extra kostnader för hänsyn till särskilda värden. Denna ersättning kan utgå till områden med höga natur- och kulturvärden.

Till sist är det ändå så att den viktigaste landskapsvårdaren är den intresserade och miljömedvetna jordbrukaren som, genom sin kunskap och sitt arbete bedriver ett modernt jordbruk på ett sådant sätt att natur- och kulturvärden bevaras. Landskapet är inte bara en vacker bakgrund, utan en arbetsplats för många människor, och förutsättningen för många fler människors dagliga bröd.

1.2 Programbeskrivning

Detta bevarandeprogram är det första mer heltäckande försök att skildra de natur- och kulturvärden som finns i Kalmar län. Programmet är länsstyrelsens långsiktiga program för bevarande av dessa värden och kommer att revideras när så bedöms erforderligt.

Bevarandeprogrammet jämte tillhörande åtgärdsprogram har upprättats av länsstyrelsen. Länsstyrelsen skall verka för ett brett engagemang, och medverkan, i bevarandearbetet från andra regionala myndigheter, organisationer och kommuner. Medverkan skall syfta till att inblandade parter blir delaktiga och känner ansvar för programmets genomförande.

Inom länsstyrelsen har en arbetsgrupp, med representanter från bl a miljövårdsenheten, kulturmiljöenheten och lantbruksenheten deltagit. För varje kommun har utsetts en kontaktperson som har medverkat såväl med lokala kunskaper om odlingslandskapet som med kommunala intentioner som bl a tagit sig uttryck i kommunens översiktsplanering.

En samverkan mellan stat och kommun är helt nödvändig, både i planering och genomförande av bevarandeåtgärder i odlingslandskapet. Detta för att nå ett optimalt resultat av insatta medel från samhällets sida. Arbetet har följts av en referensgrupp med representanter från skogsvårdsstyrelsen, länsmuséet, länets kommuner, kommunförbundets länsavdelning. Lantbrukarnas Riksförbund, Sveriges Jordägarförbund, Hushållningssällskapet, ideella naturvårdsrörelsen och hembygdsrörelsen.

Bevarandeprogrammet och åtgärdsprogrammet har varit ute på remiss i länet samt till Jordbruksverket, Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. Detta för att så långt möjligt nå en samsyn i frågor som rör bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden.

1.3 Programmets status

Bevarandeprogrammet liksom åtgärdsprogrammet har förankrats i länsstyrelsen på sådant sätt att det utgör beslutsunderlag vid vägning mellan bevarandeintressen och andra intressen angående nyttjande av jordbruksmark (nedläggning, omläggning, exploate-

ringsföretag etc). Bevarandeprogrammet kommer att antagas av länsstyrelsens styrelse. Åtgärdsprogrammet kommer att antagas av länsstyrelsen endast i den del som berör länsstyrelsens ansvarsområde.

1.4 Kortsiktigt åtgärdsprogram

Utöver det långsiktiga programmet för bevarande av odlingslandskapets naturvårds- och kulturmiljövärden skall ett kortsiktigt åtgärdsprogram upprättas för länet. I åtgärdsprogrammet preciseras vilka åtgärder som bör initieras och genomföras av samhället under de närmaste tre åren för att bibehålla naturvårds- och kulturmiljövärden. Åtgärdsprogrammet bör förnyas/revideras inför varje ny treårsperiod.

Syftet är att åtgärdsprogrammet ska fungera som en verksamhetsplan (omfattar 3 år) för i första hand statens åtgärder. Åtgärdsprogrammet utgör även underlag för länsstyrelsens anslagsäskanden hos centrala verk och regeringen.

1.5 Mål

Miljömålet i den nya livsmedelspolitiken är att slå vakt om ett rikt och varierat odlingslandskap och att minimera jordbrukets miljöbelastning på grund av växtnäringsläckage och användning av bekämpningsmedel. Det är viktigt att odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden bevaras. Ett rikt och varierat odlingslandskap är av central betydelse för att säkra den genetiska mångfalden hos växter och djur. Jordbruket skall således beakta behovet av en god miljö och en långsiktigushållning med naturresurserna.

Jordbruk skall även i framtiden bedrivas i samtliga kulturlandskapsregioner. Värdefulla bebyggelsehistoriska lämningar och strukturer från olika tiders och regioners odlingssystem skall bibehållas. Olika bygder, med sina skilda typer av markutnyttjande, skall finnas representerade i hela landet. Kontakten med och förståelsen för det historiska arvet får inte gå förlorade.

I Naturvårdsplan för Sverige, som är naturvårdsverkets strategi för säkerställandearbetet (skydd med stöd av naturvårdslagen), anges följande som mål för säkerställandearbetet:

Att säkerställa de värdefullaste delarna av odlingslandskapet, med sina skilda typer av naturliga slätter- och betesmarker och därmed förhindra att omistliga delar av vårt kulturarv går förlorade. Detta är en angelägen uppgift och ett nödvändigt led i arbetet med att förhindra fortsatt utarmning av landskap, biotoper, flora och fauna.

För kulturmiljövårdens del kan konstateras att förnlämningar i odlingslandskapet är säkerställda genom lagen om kulturminnen mm. För kulturmiljövården är det en angelägen uppgift att också säkerställa odlingslandskapets andra kulturhistoriska värden.

Målet är således att säkerställa ett, med hänsyn till de naturgeografiska och kulturhistoriska regionindelningarna, representativt urval av olika typer av värdefulla odlingslandskap.

I naturvårdsverkets långsiktiga handlingsprogram för hotade arter anges följande beträffande målet för artskyddet:

-Inom ramen för det övergripande målet att bevara den biologiska mångfalden, syftar arbetet med att skydda hotade arter till att alla i landet naturligt förekommande arter skall kunna fortleva i livskraftiga bestånd. Vad gäller prioriteringen inom artskyddsarbetet påpekas härvid bland annat att Sverige har ett särskilt ansvar för globalt hotade arter, i synnerhet de arter för vilka svenska bestånd utgör en betydelsefull del av världspopulationen. Med livskraftiga bestånd avses att bestånden skall vara tillräckligt stora för att hålla risken för utdöende till följd av genetisk, demografisk eller miljömässig osäkerhet på en låg nivå. Med en hotad art avses en art vars långsiktiga överlevnad i livskraftiga bestånd inte är säkrad.

-I artskyddsarbetet ingår att så långt möjligt bevara den genetiska variation som en art representerar. Således måste även bevarandet av geografiska underarter och åtskilda populationer beaktas.

De kulturpolitiska målen anger att kulturmiljövården skall vårda minnen av hela samhällets historia. Arvet från bondesamhället skall liksom arvet från andra samhällsformer föras vidare och bevarandet inriktas på samlade

miljöer som inkluderar såväl landskapet som monument och objektvård. Kulturmiljövården skall alltså tillvarata de miljöer i odlingslandskapet som alltifrån äldsta tid och framåt visar historiska förlopp.

DE ÖVERGRIPANDE MÅLEN SKALL UPPNÅS GENOM ATT:

- Motverka passiva hot
- Motverka aktiva hot
- Utbyta information och erfarenheter

Motverka passiva hot (såsom nedläggning etc)

Passiva hot kan motverkas genom att:

- skapa förutsättningar för en levande landsbygd där jordbruk med djurhållning kan bedrivas
- jordbruket inklusive husdjursskötseln bedrivs på ett sådant sätt att odlingslandskapets stora natur- och/eller kulturmiljövården bevaras
- så långt möjligt bevara uppfattbara och sammanhängande miljöer och landskapsrum med värdefulla lämningar och strukturer som tydligt representerar olika kolonisationsskeden
- så långt möjligt bevara brukningsenheter med naturliga fodermarker (slätter- och betesmarker) för att förhindra fortsatt utarmning av odlingslandskapets hävdformade biotoper med dess hävdgynnade eller hävdberoende flora och fauna

Kattfot

- genomföra de insatser och åtgärder i artbevarandearbetet som preciseras i nämnda handlingsprogram för hotade arter
- betala ersättning till jordbrukare som bedriver jordbruk i områden med höga bevarandevärden på sådant sätt att natur- och kulturmiljövärdena bevaras
- genomföra säkerställande, skydd och vård (enligt naturvårdslagen) av de värdefullaste delarna av odlingslandskapet,

Motverka aktiva hot

- hindra energiskogsodling, skogsplantering, borttagande av odlingshinder och dikning i odlingslandskap med höga bevarandevärden om åtgärden motverkar natur- och kulturmiljövärdena
- hindra exploateringsföretag av olika slag (täktverksamhet, vägbyggen kraftledningsbyggen, nybebyggelse etc) i områden med höga natur- och kulturmiljövärden som kan ta påtaglig skada,
- hindra spridning av handelsgödsel och kemiska bekämpningsmedel på naturliga slätter- och betesmarker, åkerrenar, åkerholmar och dikesrenar,

Informera, diskutera, byta erfarenhet

- informera lantbrukare och allmänhet om odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden,
- diskutera och byta erfarenhet med lantbrukare i bevarandefrågor.

Mål för bevarandet av natur- och kulturmiljöer

- Alla förekommande naturtyper ska finnas kvar i en sådan utsträckning att de kan bibehållas i ekologisk balans.
- En rik och varierad fauna och flora ska bibehållas. De naturligt förekommande växt- och djurarterna ska bevaras i livskraftiga och reproducerande populationer.
- Jordbruket ska fortleva i alla bygder, inte bara koncentreras till de bygder som tidigt togs i anspråk, utan också finnas kvar i de senare koloniserade bygderna

- De markslag (åkrar, ängar och hagar) som skapats av ett brukningssätt som använts från järnåldern och fram till nutid ska finnas kvar.
- Anläggningar (hägnader, odlingsrösen, åkerholmar, mangelgravar osv) som är lämningar av äldre brukningssätt (starkt knutna till de lokala naturförutsättningarna) och återspeglar en äldre teknik, ska bevaras
- Regionala skillnader ska bevaras. Det gäller i hög grad byggnadstraditionen men även i mark- och materialanvändning
- Byggnader som representerar skilda tidsepoker eller skilda sociala förhållanden, vare sig de är unika eller typiska ska bevaras.
- Fasta fornlämningar i kulturlandskapet ska vårdas, bevaras och levandegöras.

1.6 Syfte

Syftet med bevarandeprogrammet är att utgöra underlag för följande åtgärder:

- Tillämpning av naturresurslagens (NRL) bestämmelser om:

ekologisk särskilt känsliga områden (2 kap 3 § NRL)

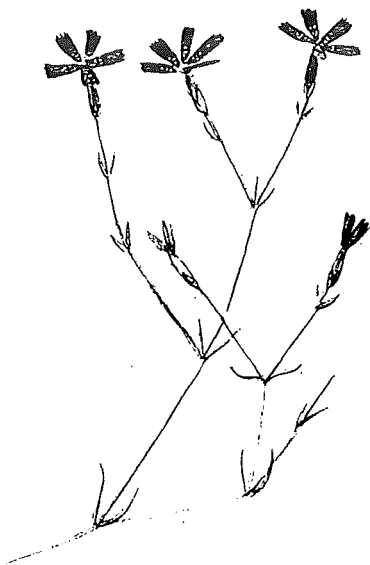
områden av betydelse från allmän synpunkt på grund av dess naturvärden och kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet (2 kap 6 § 1 st NRL)

områden av riksintresse för naturvärden, kulturminnensvärden och friluftslivet (2 kap 6 § 2 st NRL)

områden som med hänsyn till de samlade natur- och kulturvärdena i sin helhet är av riksintresse (3 kap NRL).

Dessa bestämmelser anger att områdena **skall** eller **skall så långt möjligt** skyddas mot åtgärder som kan **skada** eller **påtagligt skada** natur- och kulturmiljön. Bestämmelserna skall tillämpas vid planläggning och tillståndsprövning enligt en rad andra lagar.

Bevarandeprogrammen kommer att utgöra ett av underlagen för framtida översyn av områden av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövärden och friluftslivet vad gäller odlingslandskapet (se nedan).

Backnejlika

- Fysisk planering på olika nivåer. Programmet bör samspela med den översiktliga fysiska planeringen i kommunerna. Det kan utgöra underlag för överväganden i den kommunala översiktsplaneringen. I översiktsplanen kan kommunen redovisa sin viljeinriktning beträffande bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden och ange vilka hänsyn som skall tas till dessa intressen vid prövning av exploateringsföretag. Programmet kan på motsvarande sätt utgöra underlag för upprättande/revidering av regionala och kommunala naturvårdsplaner/-program och kulturmiljöprogram.

- Översyn och eventuell revidering av naturvårdsverkets och riksantikvarieämbetets beslut angående områden av riksintresse för naturvård, kulturmiljövård och friluftsliv, där odlingslandskapet motiverar riksintresset.

- Samordning och styrning av samhällets olika former av ekonomiska ersättningar och stödresurser till de (för natur- och kulturmiljövärden) värdefullaste områdena och där bevarandenyttan av insatserna bedöms bli störst. Exempel på sådana resurser är bl a EU's miljöstöd, ersättningen för landskapsvård i odlingslandskapet, anslagen för Naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet, anslagen för Vård mm av kulturlandskap och fornlämningar, statliga medel för vård av naturreservat mm,

kommunala medel etc. Samordning av olika former av bidrag och ersättningar, såväl statliga som kommunala, måste ske för att få en effektiv, optimal och framsynt användning av insatta medel.

- Tillämpning av bestämmelserna i skötsellagen om anmälningsplikt för nedläggning av jordbruksmark inklusive beslut om "12-månadersområden" (4 § SkL). Programmet utgör underlag för bedömning av konsekvenserna, från natur- och kulturmiljösynpunkt, av nedläggning av jordbruksmark.

- Beslut om statligt stöd för omställningsåtgärder i jordbruket. Principen bör vara att medel ur detta anslag inte skall utgå om omställningsåtgärden motverkar preciserade natur- och kulturmiljövärden av hög dignitet. Länsstyrelsen bör istället förhandla med berörd lantbrukare om ersättning för fortsatt hävd av området.

- Säkerställande med stöd av NVL av de för natur- och kulturmiljövärden värdefullaste delarna av odlingslandskapet. Programmet möjliggör en långsiktig och planmässig hantering av säkerställandearbetet. Det gäller bl a planering för nyttjande av statliga medel för markförvärv, intrångsersättning och vård men utgör också ett viktigt underlag för de kommuner som vill engagera sig i säkerställandearbetet.

- Tillämpning av hänsynsreglerna i skötsellagen, skogsvårdslagen och naturvårdslagen liksom tillämpning av 19 och 20 §§ naturvårdslagen.

- Samordning mellan bevarandeintressena i odlingslandskapet och skogsplantering på nedlagd jordbruksmark. I samband med Översiktlig skogsinventering (ÖSI) och annan skoglig inventering och planläggning avgränsas många marker, där jordbruksdriften nyligen upphört eller där driften är så extensiv eller temporär till sin karaktär, att de, trots viss hävd, kan betraktas som skogsmark av skogsvårdsstyrelsen. Många av dessa igenväxande betes- eller slåttermarker bildar ofta ramen runt den idag välhävdade odlingsmarken. Ett bevarande av enbart idag hävdad mark där igenväxningsmarkerna går förlorade genom en olycklig hantering skulle minska värdet av de bevarandeinsatser som utförs. I skogsvårdsla-

gen finns ett reproduktionskrav på äldre nedlagd jordbruksmark och statligt stöd utgår till viss skogsplantering. En samordning av denna verksamhet med bevarandeprogrammet är därför viktig.

- Information till markägare och allmänhet om odlingslandskapets bevarandevärden.

1.7 Metod

Följande arbetsmetodik har använts vid upprättande av bevarandeprogrammet.

Genomgång och sammanställning av uppgifter från olika inventeringar, naturvårdsverkets och riksantikvarieämbetets beslut om områden av riksintresse, naturvårdsplaner, kulturmiljöprogram, kommunernas översiktsplaner etc.

På grund av behovet och nödvändigheten av att snarast få fram bevarandeprogrammet har det inte funnits tid för någon ny omfattande inventering.

Precisering av bevarandevärdena i det agrara vardagslandskapet samt vad tillämpning av (hänsyn enligt) 6 a § SkL innebär för länet.

Bedömning av bevarandevärdet inom särskilt utvalda områden med länet som referensområde. Detta moment innebär värdering och klassificering av bevarandevärdet enligt särskilda kriterier.

Kulturmiljövårdens urvalskriterier

De områden som valts ut på grund av sina värden för kulturmiljövården är sådana som särskilt väl

1. visar hur marken utnyttjats i ekonomiskt avseende under flera århundraden, alltifrån de betesområden där de första jordbrukarna gav upphov till stenålderskulturen ända till den sena fasen under 1800- och 1900-talen.
2. representerar traditionell markanvändning med ängsslåtter och betesdrift på skogsbeten och hagmarker då åkern vandrade i ängen och där åkerbruk och boskapsskötsel var en sammanhängande funktion. Marken har varit organiserad i inägor och utmarker, där inägan med bebyggelsen utgjort kärnan i driften. Åkerformer, hägnader, gädesgränser, fågator, odlingsrösen osv berättar om olika tiders markorganisation och jordbruksteknik.

3. utgör odlingssystem som är karaktäristiska i Kalmar län. De har utvecklats efter naturförutsättningarna i länet, men visar också länets kulturella särdrag. Dagens jordbruksföretag avspeglar i driftsinriktningen på det hela taget historiska förhållanden och har behållit sina karaktäristiska bebyggelselägen.

Naturvårdens urvalskriterier

De områden som valts ut på grund av sina värden för naturvården är sådana som har kvar biologiska värden som är knutna till den markanvändning som kännetecknar regionen eller bygden. Det är då fråga om områden som uppvisar en traditionsbunden kontinuitet i markanvändningen och därför hyser biologiska värden vilka är resultat av en genom tiden relativt oförändrad hävd.

Helhetssyn

Urvalet av områden bygger på en helhetssyn. Det finns starka samband mellan bevarandet av den hävdgynnade floran och faunan och de kulturhistoriska värdena i landskapet. Alla dessa aspekter har vägts in vid bedömningen. Största totala värde har oftast sådana områden som har en kombination av natur- och kulturmiljövärden av nationell klass. Urvalet har därför koncentrerats till bygder med ett mångformigt odlingslandskap. Till exempel där åker omväxlar med riklig förekomst av naturliga betesmarker kombinerat med många äldre odlingsspår och byggnader.

Urvalet innebär en prioritering av större sammanhängande miljöer som gårdar, byar eller hela bygder. Sådana kriterier som att området besöks av många människor, att området ger skönhetsupplevelser eller möjlighet till olika studier kan också vägas in vid urval av områden men de bör ses som stödkriterier och kan inte tillmätas samma betydelse som de rena natur- och kulturmiljövärdena.

Klassificeringen har skett enligt följande:

Klass 1 - högsta bevarandevärde

Klass 2 - mycket högt bevarandevärde

Klass 3 - högt bevarandevärde

Områdena redovisas på den topografiska kartan i skala 1:50 000.

Områdena beskrivs. Bl a redovisas hur värdefulla de är och i vilka avseenden de är värdefulla. Resultatet sammanställs.

Redovisning av grundläggande principer för prioritering av områden som bör tas upp i åtgärdsprogrammet och som således bör komma i fråga för aktiva bevarandeåtgärder från samhällets sida under den första treårsperioden.

1.8 Underlag

Bland annat följande inventeringar ligger till grund för upprättande av bevarandeprogrammet:

- Områden av riksintresse för naturvård, kulturmiljövård och/eller friluftsliv där odlingslandskapet motiverar riksintresset. Beslut av naturvårdsverket och riksantikvarieämbetet under åren 1987-1989.
- Områden i naturvårdsplaner eller kulturmiljöprogram med odlingslandskap som har uttalat värde.
- Bebyggelseinventeringar. Länsstyrelsens, läns museernas med fleras inventeringar av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och bebyggelsemiljöer i odlingslandskapet.
- Fornlämningsregistret. Riksantikvarieämbetets inventeringar av landets samtliga kända fornlämningsmiljöer, i detta fall forn lämningar knutna till odlingsbygder i form av gravanläggningar och andra monument samt agrara lämningar som stensträngar, husgrunder, fossil åkermark etc
- Regionala fornvårdsprogram upprättade av länsstyrelserna och riksantikvarieämbetet.
- Resultat från ängs- och hagmarksinventeringen. Naturvårdsverket och länsstyrelserna genomför en riksomfattande inventering av naturliga slätter- och betesmarker.

I inventeringen sker urvalet av objekt och bedömningen av naturvärdet enligt särskilt angivna kriterier, som framgår av naturvårdsverkets handbok. Objekten klassificeras med hänsyn till bevarandevärdet i följande tre klasser.

Klass 1 - högsta värde

Klass 2 - mycket högt värde

Klass 3 - högt värde

- En systematisk inventering och bedömning efter enhetliga principer av odlingslandskapet i sin helhet har dock inte gjorts. Tiden har inte medgivit det.

- Floristiska inventeringar, t ex avslutade och pågående landskapsfloraprojekt.

- Information från naturvårdsverkets och lantbruksuniversitetets (SLU) databank för hotade arter.

- Äldre kartmaterial i lantmäteriets arkiv. Äldre lantmäterikartor är de viktigaste källorna till kunskapen om odlingsmarkens användning under olika perioder, också beträffande vegetation och fysiska lämningar. Genom jämförelse mellan exempelvis häradskartor, storskiftes- och lagaskifteskartor kan dagens markslag och bebyggelsegrupperingar dateras. En metod för tillämpning av historiska kartöverslagg finns utarbetad av Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet och publicerades av riksantikvarieämbetet under 1991.

- För Kalmar län finns för en del kommuner en via flygfoto och studier av äldre kartmaterial relativt heltäckande bild av hur och om landskapet har förändrats från 1700-talets mitt och fram till idag.

- IR-flygbilder.

- Förändringsstatistik. Kartredovisning och statistik som redovisar relativ andel åker respektive skog per socken för åren 1885, 1932 och 1981. Framtaget av riksantikvarieämbetet genom bearbetning av lantbruksregister, 1990.

- Information från LRF-kretsar, hembygdsföreningar, skogsvårdsstyrelsen, lantbruksenheten, kommuner, naturskyddsföreningar m fl.

Jordtistel

2. ODLINGSLANDSKAPET I KALMAR LÄN

2.1 Odlingslandskapets karaktär

Naturgeografiska regioner.

Regionernas numrering i texten anknyter till kartan på följande sida.

Enligt Nordiska Ministerrådets klassificering omfattas Kalmar län av fyra olika naturgeografiska regioner:

Sydöstra Sveriges skogs- och sjörika slättområde

Sydsvenska höglandets centrala och östra delar

Sörmlands och norra Götalands skärgårdar

Öland.

Sydöstra Sveriges skogs- och sjörika slättområde (region 12 a) omfattar södra halvan av länets fastlandsdel upp till en linje Alsterbro-Allgunnen- Finsjö- Oskarshamn. Det omfattar mynningsdelen av Emåns, nedre halvan av Alsteråns samt Snärjebäckens till och med Nättrabyåns huvudflodområden i södra länsdelen.

Terrängen är flack men ger ändå inget bestämt intryck av slätt, beroende på att större delen av området är skogsbevuxet. Moränhöjder och åsar får en framträdande roll i det flacka landskapet.

Berggrunden domineras av urberg (graniter och porfyrer).

Området, som till hälften ligger över högsta kustlinjen, är till större delen av morän med liten frekvens av kalt berg och föga finsedimentinslag. Isälvsmaterial spelar stor roll och välutbildade åsar förekommer, lokalt med drag av åsnät. Markens podsolering är svag.

Normaltemperaturen under januari varierar mellan -1°C vid kusten och -3°C i inlandet. Under juli är normaltemperaturen omkring 17°C i hela området. Nederbörden är förhållandevis låg (600-700 mm/år; värden korrigerade för avdunstningsförluster i insamlingskärl) liksom avrinningen (150-250 mm/år). Såväl nederbörd som avrinning är

lägst närmast kusten och högst i de inre delarna av området.

Barrblandskog dominerar, men i kulturbygderna finns starka inslag av lövskog. Blåbärsgrenskog blandas speciellt på isälvsmaterial med lavtallskogar. De fåtaliga myrarna är huvudsakligen av tallmossetyp.

Området närmast Kalmarsundskusten bildar en egen underregion (12 b), kännetecknad av bland annat kambrosilurberggrund (sandsten), uppodlat landskap med ekblandskogar, långsmala strandängar med vassvikar samt kraftigt vattenunderskott under vegetationsperioden.

Sydsvenska höglandets centrala och östra delar (region 13) omfattar den norra halvan av länets fastlandsdel utom kustzonen från Figeholm och norrut. Området berörs av Motala ström- Stångåns, Vindåns, Storåns, Botorpsströmmens, Marströmmens, Viråns samt större delen av Emåns avrinningsområde.

Regionen hyser två olika landskapstyper, sprickdalslandskap i de östra delarna och kullig terräng i de västra. Sprickdalslandskapet kännetecknas av att höjdryggar med ett tunt eller rentav inget jordtäckte omväxlar med långsmala, ler- eller vattenfyllda dalgångar. Den kulliga terrängen väster därom är en mer direkt utlöpare av det småländska höglandet, med ett mer kuperat landskap och större höjdskillnader än i Tjustbygden.

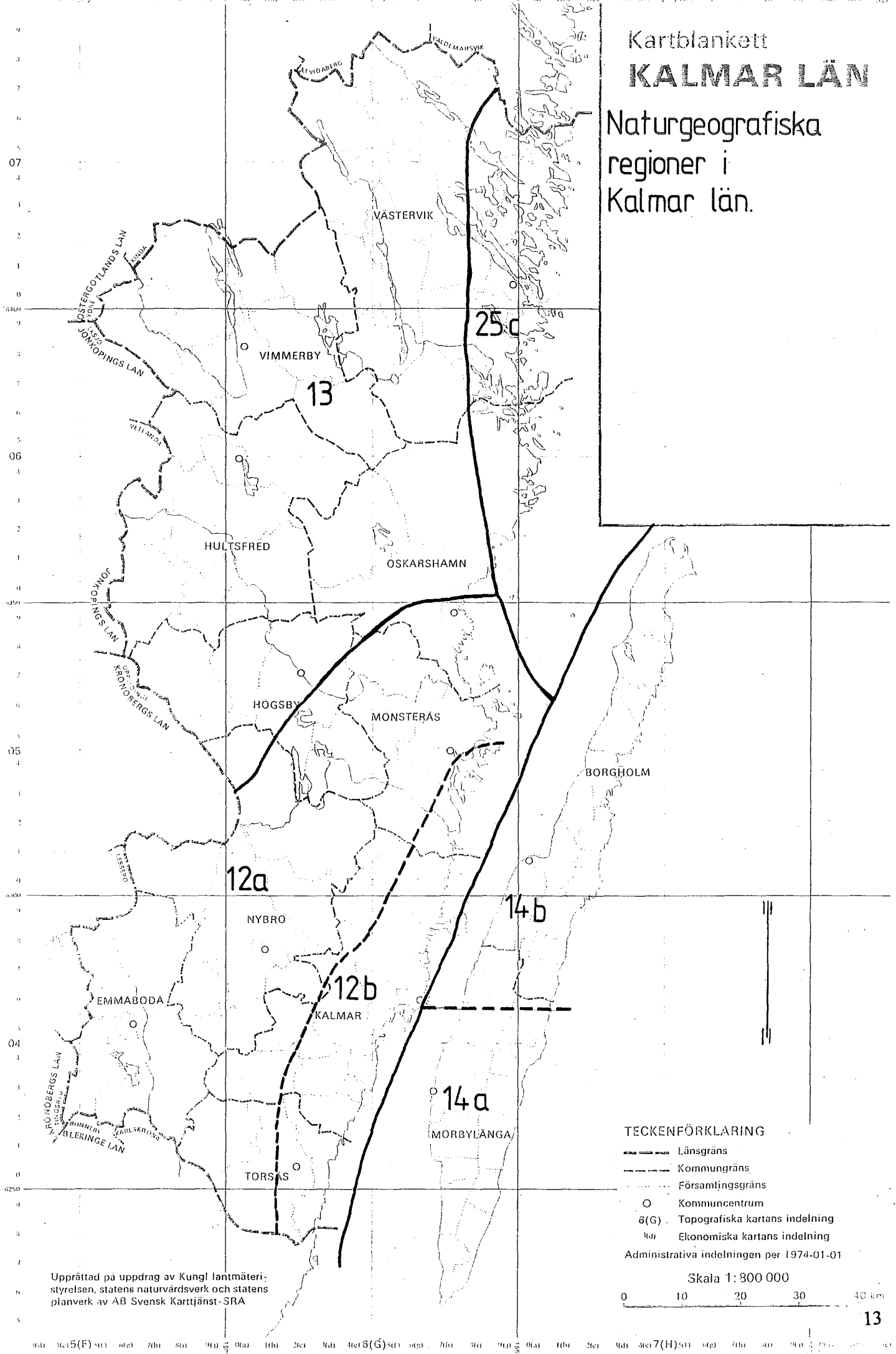
Berggrunden domineras av urberg (graniter och porfyrer/hälleflintor). Specifikt för regionen är de skuror eller isälvkanjondalar som bildats i fast berg, exempelvis More kastell. Mest karakteristiskt för sprickdalslandskapet är att mer än hälften av landytan upptas av kalt berg. Jordlagren, i huvudsak finsediment på dalbottenarna, innehåller i många fall kalkhaltigt material som av inlandsisen transporterats ned från kalkområdena i Östergötland. Bergkullterrängen västerut kännetecknas av morän och grus. Isälvs materialet uppträder som åsar, som ett flertal större deltan t ex vid Hultsfred, samt som stora sandfält till exempel vid Mörlunda.

Den kulliga terrängen återfinns i huvudsak över högsta kustlinjen, medan sprickdalsland-

Kartblankett

KALMAR LÄN

Naturgeografiska
regioner i
Kalmar län.

Upprättad på uppdrag av Kungl lantmäteristyrelsen, statens naturvårdsverk och statens planverk av AB Svensk Karttjänst-SRA

TECKENFÖRKLARING

- Länsgrens
- - - Kommungräns
- ... Församlingräns
- Kommuncentrum
- 6(G) Topografiska kartans indelning
- 14a Ekonomiska kartans indelning

Administrativa indelningen per 1974-01-01

Skala 1: 800 000

0 10 20 30 40 km

skapet ligger under. Jordmånstypen varierar mellan podsol, brunjord och blandformer.

Normaltemperaturen är under januari omkring -3°C och under juli omkring 17°C i hela området. Såväl nederbörd (650-700 mm/år; korrigerade värden) som avrinning (200 mm/år) ligger på en jämförelse vis låg och jämn nivå inom regionen.

Regionen hör till barrskogsbygden även om ett betydande inslag av ek förekommer, framför allt i sprickdalslandskapet. Tallskogar av hållmarkstyp överväger i öster; längre västerut blir inslaget av tallhed på sandunderlag större. I övrigt dominerar blåbärsgranskog. Myrarna är i allmänhet små men talrika och av tallmossetyp.

Sörmlands och norra Götalands skärgårdar (region 25c) är en underregion inom Östersjö kustens skärgårdsområde. I den underregion som förekommer i länet saknas skärgårdsbjörkskog, samtidigt som årsmedeltemperatur och vattenunderskott under vegetationsperioden är högre än i huvudtypen. Området, som omfattar den nordöstra delen av Kalmar län från Figeholm och norrut, ligger i sin helhet under högsta kustlinjen. Det berör de kustnära delarna av de mindre avrinningsområdena från Viråns mynning och norrut till länsgränsen.

Landskapet har sprickdalskaraktär som i havsbandet övergår i skärgård med fjärdar, öar och skär.

Området vilar på urbergsgrund, där bland annat de äldsta geologiska bildningarna i länet - Västervikskvartsit och Loftahammarsgranit - ingår.

Kännetecknande för området är vidare de tunna jordlagren, som påverkats av vågor och bränningar i samband med landhöjningen. Berg i dagen förekommer med hög frekvens. Finsedimenten i dalgångarna är i allmänhet kalkpåverkade. Enstaka små åsstråk förekommer.

Klimatet utmärks av milda vintrar samt torra och varma somrar. Årsnederbörden är låg (650-700 mm/år; korrigerade värden) liksom avrinningen (200 mm/år).

Hållmarkstallskog förekommer på klippor längs kusten. Innanför finns barrskog som i närheten av bebyggelse övergår i ädellövskog, främst med ek. Kalskärgård finns utbildad i yttre kustbandet, där särskilt fågelskären har

en artrik vegetation av spillningssgynnade växtarter. Skogsgränsen mot kalskärgården utgörs av tall.

Havsstränderna är övervägande steniga med ett glest växttäck. I skyddade lägen, främst i anslutning till större vikar finns strandängar på finkorniga sediment.

Slätt är den förhärskande terrängformen på Öland (region 14). Huvuddragen i landskapet, som i sin helhet legat under högsta kustlinjen, bestäms av mot ost- sydost svagt stupande lagerserier av kambrosiluriska sedimentbergarter. Berggrunden består i huvudsak av ortoceratitkalksten med underliggande alunskiffer. Den senare går i dagen här och var utmed den västra landborgsbranten.

Agrara kulturlandskapsregioner i Kalmar län

Regionernas numrering anknyter till kartan på följande sida.

Region 3: Öland och sydostsmålandska slättbygden

Naturgeografisk bakgrund

Regionen sammanfaller med de naturliga jordbruksområdena Kalmarlätten och Öland. Berggrunden utgörs vid Kalmarkusten främst av kambrisk sandsten och på Öland i sin helhet av kambrosiluriska sedimentbergarter, huvudsakligen kalksten. Slättområdet vid Kalmarkusten karaktäriseras av genom sprickdalar sönderskurna plåtar. Slätt är den förhärskande terrängformen på Öland. Regionen har som helhet legat under högsta kustlinjen och tillhör huvudsakligen ek- och granskogsregionen. Regionen motsvaras av de naturgeografiska regionerna 12b och 14a + b (sydöstra Smålands skogs- och sjörika slättområden och Öland).

Historisk tillbakablick

Regionen var centralbygd under förhistorisk tid och medeltid. Andelen adliga säterier är relativt ringa. Regionen dominerades före skiftena av tresäde längs smålandskusten och av två- och tresäde på Öland. Bebyggelsen utgjordes till stor del av solskiftade regelbundna byar, på Öland ofta i form av radbyar. Torpbebyggelsen har varit av relativt begränsad omfattning. Särskilt gällde detta för Öland. Gårdsformen var gotisk. Utflyttningen av gårdar i samband med skiftet var relativt omfattande.

Kartblankett

KALMAR LÄN

AGRARA KULTUR- LANDSKAPREGIONER

 Förhistoriska
centralbygder

 Medeltida
kolonisation

TECKENFÖRKLARING

- Länsgräns
- Kommungräns
- Kommuncentrum
- Riksväg
- Länsväg (t.o.m. väg 499)
- Järnväg
- 6(G) Topografiska kartans indelning
- Ekonomiska kartans indelning

Administrativa indelningen per 1974-01-01

Skala 1:300 000

0 10 20 30 40 km

Dagens landskap

Regionen karaktäriseras av hög uppodlingsgrad och hög gårdstäthet. Godsbildningen är relativt ringa. Bebyggelsen utgörs huvudsakligen av byar. På Öland finns ännu bilden av de stora radbyarna kvar. Vegetabilieproduktionen uppvisar en hög andel odling av vall, sockerbeter och trädgårdsprodukter. Den omfattande vallodlingen är avhängig av den stora animalieproduktionen i området i form av nötboskap och får.

Region 5: Sydsvenska höglandets skogsbygder

Naturgeografisk bakgrund

Regionen överensstämmer med produktionsområdet sydsvenska höglandet. Berggrunden domineras av gnejs och granit. Områdets södra och västra delar utgörs huvudsakligen av flacka landskapspartier, med inslag av spridda restberg. Områdets östra del är främst kuperad bergkullterräng. Regionen domineras av morän. Huvuddelen av området har legat över högsta kustlinjen. Vegetationszonen är ek- och granskogsregionen. Området motsvaras av delar av de naturgeografiska regionerna 11, 12 och 13 (sydsvenska höglandets och smålandsterrängens myrrika västsida, sydöstra Smålands skogs- och sjörika slättområden, sydsvenska höglandets centrala och östra delar).

Historisk tillbakablick

I området fanns skilda förhistoriska centralbygder, omslutna av förhistorisk marginalbygd och medeltida kolonisationsområde. I de centrala bygderna fanns under medeltid och stormaktstid riklig förekomst, men dessa var i allmänhet ganska små och gav i regel inte upphov till någon större godsbildning. Ett viktigt undantag är Visingsö med omgivningar som bildade Visingsborgs grevskap under 1600-talet. Det dominerande odlingssystemet var ensäde, med undantag av den nordöstra delen av regionen där tvåsäde var förhärskande. Bebyggelsen karakteriserades före skiftena av ensamgårdar och mindre byar. Torpbebyggelsen var relativt omfattande i regionens nordvästra, norra och sydöstra del. Gårdsformen var i väster den västsvenska gården och i öster den götiska. Skiftet medförde att en relativt stor andel av gårdarna fick flytta ut, främst då i de starkt exploaterade förhistoriska centralbygderna.

Dagens landskap

Regionen karaktäriseras av låg uppodlingsgrad. Högsta uppodlingsgraden finns omkring Växjö i Kronobergs län. Godsbildning är genomgående ringa. Gårdstätheten är i allmänhet låg, med undantag av ett stråk norr och söder om Växjö. Dagens vegetabilieproduktion uppvisar en hög andel för främst odling av vall, vilket är avhängigt den omfattande animalieproduktionen i form av nötboskap och får.

Region 6: Östra götalandets mellanbygder

Naturgeografisk bakgrund

Regionen sammanfaller till stor del med östsvenska dalbygden och till en mindre del med skogsbygderna i Östergötland och Småland. Berggrunden utgörs främst av urberg. Landskapet är relativt flackt och får sin karaktär av genom sprickdalar sönderskurna platåer. Jordarten är huvudsakligen morän. Regionen har som helhet legat under högsta kustlinjen. Området motsvaras av den östra delen av region 13 och del av region 35 (sydsvenska höglandets centrala och östra delar. Östersjökusten med skärgårdar samt Åland).

Historisk tillbakablick

Mellan Västervik och Valdemarsvik finns ett område som kan betecknas som förhistorisk centralbygd. För övrigt var området huvudsakligen förhistorisk marginalbygd och medeltida kolonisationsområde. Området hade en gles spridning av adliga sätesgårdar av i allmänhet mindre omfattning. Regionen tillhörde det östsvenska solskiftesområdet med tvåsäde som dominerande produktionssystem. Byarna var som regel små, regelbundna och högt belägna i terrängen. Torpbebyggelsen var relativt omfattande i områdets norra del. Gårdsformen var götisk. Andelen utflyttade gårdar vid skiftet var förhållandevis hög. Det torde dock härvid finnas stora regionala skillnader.

Dagens landskap

Landskapet karaktäriseras av låg uppodlingsgrad och ringa bebyggelsetäthet. Godsbildningen är relativt ringa. Bebyggelsen utgörs av mindre byar, sällan över fem gårdar. Vegetabilieodlingen är i norra delen av regionen omfattande vad gäller brödsädesodlingen och odling av baljväxter. Södra delen av regionen uppvisar en stor vallodling och sockerbetsodling. På animaliesidan dominerar nöt- och får-

produktion i områdets södra del. I norra delen av regionen förekommer omfattande uppfödning av höns och kycklingar.

2.2 Aktuell jordbruksstatistik.

I tabellen nedan redovisas statistik från 1993 vad gäller följande:

Areal åker inkl vall i hektar

Areal betesmark i hektar

Antal mjölkkor, totalantalet nötdjur, totalantalet får samt antalet företag i varje kommun som har resp djurslag.

Kommun	Åker ha	Bete ha	Mjölkcor / Företag	Summa nöt / Företag	Summa får / Företag
Högsby	4 453	1 421	1 445 / 53	6 352 / 128	1 571 / 25
Torsås	6 730	1 017	3 088 / 95	9 477 / 207	1 133 / 32
Mörbylånga	19 153	6 685	5 904 / 173	19 477 / 268	3 293 / 43
Hultsfred	8 240	2 066	2 978 / 122	10 013 / 245	997 / 24
Mönsterås	6 781	1 126	2 050 / 70	6 772 / 131	972 / 23
Emmaboda	2 593	1 178	466 / 30	2 843 / 135	1 196 / 20
Kalmar	21 000	2 290	5 480 / 136	16 440 / 240	4 780 / 45
Nybro	5 737	2 216	1 670 / 70	7 785 / 251	1 979 / 43
Oskarshamn	4 224	1 260	1 195 / 54	4 790 / 148	1 621 / 44
Västervik	20 805	4 470	6 279 / 183	18 926 / 344	4 943 / 102
Vimmerby	9 728	2 648	4 997 / 163	13 766 / 276	1 776 / 34
Borgholm	20 295	8 479	9 078 / 278	26 002 / 418	7 429 / 83
Sa Kalmar län	129 739	34 856	44 630 / 1 427	142 643 / 2 791	31 690 / 518

2.3 Kolonisations- och odlingshistoria i Kalmar län

För att förstå, läsa och värdera odlingslandskapet behöver man kunskaper om gamla tiders samhälle. Naturförutsättningarna och de markslag som hävdats har format odlingslandskapet. Men bilden av landskapets innehåll framträder tydligare när man även ser till faktorer som statens makt och inflytande, jordbrukets organisation, marknaderna för jordbruksprodukter och de sociala skiktningarna. Dessutom är kolonisationsförloppet av stor betydelse för att regionala skillnader uppstått.

Stenålder

Införandet av åkerbruk och boskapsskötsel är troligen den viktigaste förändringen i människans historia. De tidigaste kända försöken att bruka jorden här finner vi ca 5.000-4.000 f Kr. Då var klimatet tämligen varmt. Landet täcktes till större delen av lövskog och hade ett mycket större inslag av sjöar och våtmarker än idag.

I Södermøre med lagom fukthållande mark av finkornig mo och lera, där boskapsskötsel sannolikt har haft stor betydelse, finner man den första bondebygden i länet.

Även på Öland i Torslunda, Vickleby och Resmo socknar slog man sig ned tidigt. I länets norra delar koloniserades områden innanför kustsocknarna längs vattendragen Emån och Alsterån i Högsby, Långemåla och Virserums socknar. Dösar och stenkammargravar uppfördes under yngre stenålder. Den enda kända dosen i länet finns i Resmo socken på Öland. Dessa gravar är de enda synliga spår vi har idag efter de första bönderna. I Resmo finns de nordligaste exemplen längs Sveriges östkust. De utgör den yttersta utkanten på ett gravskick som annars finns spritt i hela västeuropa.

Bronsålder

Yngre stenålderns betes- och åkermarkskulturer hade öppnat gläntor i urskogen. Landskapet öppnades ytterligare under bronsåldern. På fastlandet finns två områden som antyder en koncentrerad bronsåldersbebyggelse. Det ena är Tjust, och då särskilt det inre av Gamlebyviken, där länets tätaste förekomst av hällristningar, rösen och boplatslämningar finns. Det andra är Möre som är det enda området på fastlandssidan som är rikt på bronsåldersfynd.

Inte heller denna period har efterlämnat några andra spår av det odlade landskapet. Rösen och hällristningar kan dock ge oss en aning om var bronsålderns bebyggelse fanns.

Järnålder

Cirka 500 år f Kr förändrades jordbrukets grundförutsättningar. Klimatet blev kallare och boskapen kunde inte längre gå ute året runt, utan måste stallas upp på vintern. Människorna blev troligen bofasta och kunde hålla fasta åkrar med hjälp av den stallgödsel boskapen lämnade. Inför vintern samlades foder som hö och löv in. På så sätt började man hävda ångar

Exempel på hällristningar från bronsålder. Dessa är några av de ristningar som finns på Utrikestenen i Lofta socken (Västerviks kommun). Körscenen är unik, den är en av bara nio kända i hela landet. (RAÄ 364).

som kom att bli en viktig del i dåtidens brukande.

Den äldsta järnåldersperioden är fyndfattig på fastlandet. På Öland är förhållandena annorlunda. Där är perioderna förromersk järnålder och romerskt järnålder (framförallt) d v s århundradena kring år 0 rikt representerade. Grunden för blomstringen var boskapsskötsel och export av hudar och lädervaror till den romerska armén som låg förlagd i Nord- och Mellaneuropa vid den här tiden. Järnålderns fuktiga klimat har troligen haft en positiv påverkan på jordbruksnäringen på Öland. Här finns stora boplatskomplex med fågator och fällor samt fossila (övergivna) åkerlappar bevarade på de öppna sjömarkerna. Där och i Mittlandsskogen finns rester av järnåldersbebyggelse. Det förefaller som om Kalmarbygden tjänat som Ölands utmark under perioden. Man tror att åtten (grupper om 20-30 personer) under järnåldern gemensamt ägde jorden och brukade den utan någon specialiserad arbetsfördelning.

Jordbruket skapade ett mycket ojämnt överskott. Åtten ansvarade för försvaret, religionen och rättsskipningen. När bosättningen blev fast krympte odlingsenheterna till hushåll på ca fem till tio personer, d v s en familj. Dessa hölls samman i hövdingadömen eller folkland.

Från medeltid till 1700-tal

Vid 1000-talets början var slättbygden helt koloniserade. Spannmålsodlingen hade på slätten intagit en dominerande plats på bekostnad av boskapsskötseln, men boskapen höll kvar sin betydelse genom att bidra med gödsel och draghjälp. Nya redskap och bättre brukningsteknik möjliggjorde en omfattande nyodling under tidig medeltid. Den tekniska utvecklingen var mer omfattande än under senare medeltid och växelverkade med själva jordbrukets förändring.

Fram till 1300-talets början ökade befolkningen vilket medförde att jordbruket och bebyggelsen expanderade. Byarna i de centrala områdena blev efterhand stora, med många gårdar, medan de områden som uppodlades senare tenderade att mestadels ha byar med färre gårdar eller ensamgårdar.

Nyodlingen lades först i närheten av den gamla bebyggelsen där äldre enheter eventuellt kunde delas upp, men snart hade expansionen nått

marginalen och man fick istället ta upp mark på utmarker och även i allmänningsskogar.

Vid mitten av 1300-talet inträffade en nedgång i hela Europa, den s k "agrarkrisen". Någon entydig förklaring till denna finns inte, men en av orsakerna var de farsoter, som drog fram, bl a digerdöden. Många gårdar ödelades, främst i nykoloniserade områden medan kärnbygden klarade sig bättre genom krisen. På många håll i Sverige ändrades nu inriktningen på jordbruket från spannmålsodling tillbaka till boskapsskötsel. Boskapsskötseln hade också god avsättning genom den marknad för smör och oxar som bl a fanns i Nordtyskland. Kronan stödde exporten eftersom den innebar ett extra tillskott till statskassan.

"Den senmedeltida agrarkrisen" var huvudsakligen en kris för statsmakten och det kyrkliga och världsliga frälset. För skattebönder och andra innebar utvecklingen bättre ekonomiska villkor och ökat inflytande. Under medeltidens slutskede medverkade bönderna i riksdagsliknande möten och hade en viss politisk makt.

Krigens verkningar i Småland märktes på så sätt att landbornas avgifter till godsägarna sjönk omkring år 1400. Många nybyggen lades öde. Marginella bygder och nyodlingar under tidig medeltid övergavs först. I Kronobergs län var det skogsbygden i Varend som ödelades och i Kalmar län var det de inre delarna av Tjust. Ännu i början av 1500-talet var ödegårdarna så många att man kan räkna med att minst en tredjedel av bebyggelsen övergivits.

Vissa undersökningar visar dock att den negativa trenden inte var obruten ända fram till medeltidens slut. Det finns tecken på att ödegårdar ägda av Vadstena kloster uppodlades återigen under 1400-talets senare del.

I huvudsak hade läget stabiliserats vid 1400-talets slut. Människorna började återta tidigare odlingar och ny mark sveddes och röjdes igen. Hela 1550- och 1600-talets början präglades av kolonisationen i Småland. Det ligger nära till hands att tro att många nybyggen som upptogs under 1500-talet var senmedeltida ödesmål. Övergivandet av gårdar har därför inte haft någon bestående inverkan på landskapsbilden, d v s den är knappt märkbar för oss. Den är av begränsad omfattning och i huvudsak begränsad till skogstrakterna på gränsen mellan Kronobergs och Kalmar län.

En skattning av befolkningens storlek på 1520-talet har gjorts av L O Larsson. Han anger siffran till minst 65 000 och högst 100 000 människor inom nuvarande Smålands gränser. Kalmar län hade nära kontakter med Hansan och var manufakturbygd med immigration och snabb folkökning. Vi kan därför räkna med att befolkningsökningen var relativt stark här.

Jordens fördelning i Småland mellan självägande bönder, krona, frälse och kyrka varierade under olika perioder. Vid medeltidens slut ägde kyrkan ca 25% medan kronan hade ca 6%. Skatteböndernas andel var ca 33%. Frälset något mer. Kyrkans gårdar dominerade i Möre och Tunälän, på andra sidan länsgränsen var skattebönderna vanligare. Frälsejorden var helt dominerande kring Emåns lopp och i Vedbo och Värends gränssocknar. Gustav Vasas reduktion av kyrkans egendom innebar att det mesta av kyrkans jord gick över till kronan. Även nyodlingen innebar en ökning av kronogårdar.

Medeltidens grödor.

Det vanligaste sädeslaget under 1500-talet, ungefär två tredjedelar av den odlade säden, var korn. Det användes både som brödsäd och för öltillverkning. Vete odlades i liten utsträckning, och förekom i bakad form endast hos de övre samhällsskikten. Rågen, som också var brödsäd, odlades troligen redan på 1400-talet och var under medeltiden vanlig. Höstråg var också det bästa sädeslaget för svedjebruk under tidig medeltid, men infördes i större skala och på fasta åkrar under 1300-1500-talen i Sveriges östra delar. Havre odlades, men knappast allmänt och främst som hästfoder. Andra grödor var rovor, lin, hampa, humle och i viss mån bönor och ärter.

1600-talet dominerades av de långvariga krig som Sverige förde. Kronans skuldsättning, krigsskulder och brist på kontanta medel, medförde att lön för tjänster och betalning av de stora privatlån som Sverige tagit för att finansiera kriget, måste betalas med jorddonationer. Ett annat skäl till de många jorddonationerna var att kronan ville knyta vissa befattningshavare och tjänstemän till sig. På så sätt kom stora delar av den växande adelns makt och rikedom att grundas på jorden, adeln blev därför liksom kronan bunden vid sin ställning som brukande jordägare.

På olika sätt har godsbildningen påverkat landskapets utseende i skilda regioner. Säterier är beteckningen på de gårdar som åtnjöt en mer fullständig skattefrihet än övrig frälsejord. De var stamgårdar för många adliga ätter. Fram till 1500-talets mitt låg säterierna i allmänhet i områden vid sidan av den befintliga bondebygden. Genom donationer under 1600-talet kom de däremot att läggas i de centrala odlingsbygderna där bönderna avhystes från gårdar eller byar. Man kan påstå att adeln under 1600- och 1700-talen förändrade landskapet genom privilegier som knöts till säterierna.

Råg och humle är två av de grödor som odlades i Sverige under medeltiden.

Början av 1700-talet var inledningen till en ny tid med nya tankar. Under den närmast följande "frihetstiden" ökade riksdagens makt och även om bondeståndet hade mindre inflytande än de övriga, var de svenska bönderna politiska ställning vid denna tid enastående i Europa.

Men jordbruket hade samtidigt stagnerat och blivit ineffektivt. Därför ägnade man stort intresse åt att utveckla näringslivet under 1700-talet. Viljan att åstadkomma mer rationella jordbruk ledde fram till de olika skiftesreformerna. De första skiftena genomfördes i form av storskiftet, en radikal ändring där varje bonde fick all sin mark i en enda brukningsenhet. Detta skifte var svårt att genomföra, då alla i byn måste godkänna det. 1803 fattades beslut om enskifte i riksdagen. Här i länet är

det främst Öland som enskiftats. 1827 stadgades om laga skifte, och med det börjar en period av agrar utveckling.

Befolkningens antal ökade allt hastigare under frihetstiden. Ett led i ansträngningarna att försörja landsbygdens befolkning blev att tillåta hemmansklyvningar liksom fritt anläggande av torp på allmänningar.

Spannmålsodlingen fick också konkreta uttryck, t ex på Öland där en mängd väderkvarnar byggdes för att kunna ta hand om en större produktion. Under slutet av 1700-talet uppgick antalet väderkvarnar till nära tvåtusen stycken.

Nya grödor gjorde sitt intåg, ärtväxter odlades allt mer och man provade försiktigt med potatis. Den odlades i början sällan på större åkrar, utan hörde till trädgårdstäppan. Inte förrän man upptäckte möjligheten att använda den till brännvin, bredde odlingarna ut sig och då spred sig också kännedomen om potatisen som matväxt.

1800-tal: Expansion och skifte

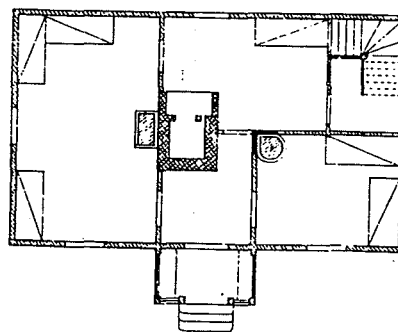
Landsbygdens befolkning fortsatte att öka i allt snabbare takt. Under 1800-talets första hälft ökade den med 50-100%. Att befolkningen ökade ledde under 1800-talet till en stor livsmedelsbrist och ett behov av mera åkermark.

En gradvis uppodling av slätterängarna började, samtidigt som många ängar omvandlades till hagar. Bruket av den odlade marken intensifierades och den höskörd ängen gav fick allt mindre betydelse. Foderväxter odlades nu istället på åkermarken. Ängsmarkerna, som låg i inägomarken, blev oftast åker, när de hade skiftats ut.

När skogens värde som virkesproducent ökade accepterades inte skogsbete längre. Man började använda de magrare delarna av ängen till bete. För jordbrukaren blev det nödvändigt att gå från extensivt till intensivt brukande, eftersom priset på arbetsinsatser stigit. I de befolkningstäta jordbruksbygderna torde den specialiserade markanvändningen ha slagit igenom snabbast. På samfällt ägda marker eller boställen blev i allmänhet den äldre markanvändningen kvar längst.

Laga skiftet och befolkningsökningen fick till följd att hemmansklyvningen ökade på de ny-

skiftade ägorna, och ledde även till en allt större brist på mark. En omfattande nyodling påbörjades.

79

En av de många typritningar som C E Löfvenskiöld utgav. Löfvenskiöld intresserade sig särskilt för de små jordbruken och hans vitt spridda mönsterböcker inspirerade landets husbyggare.

För att vinna ytterligare odlingsmark började en omfattande dikningsverksamhet på våtmarker och myrar. Nyodlingsföretagen kom att stödjas av staten och under 1800-talets senare del fick nästan alla större odlingsföretag anslag eller lån av statliga medel. En speciell dikningslag infördes 1879.

Vid 1800-talets mitt uppstod en ny exportmarknad för jordbruksprodukter i Västeuropa och detta innebar stora förändringar inom det svenska jordbruket. Odlingen inriktades på spannmål, i synnerhet havre som bl a exporterades till Storbritannien och Frankrike. Stora områden, som hade utdikats besåddes med havre, men också odlingen av vete ökade kraftigt. För att klara det ökade uttaget ur jorden, behövdes större mängder gödsel. Mot slutet av 1800-talet började konstgödsel i form av superfosfat och chilesalpeter att användas i liten skala. Kvävehaltiga gödselmedel började användas i större skala först långt in på 1900-talet.

Under ungefär samma tidsperiod blev också vallodling av kvävefixerande växter allt vanligare. Tidigare hade ängsarealen varit dimensionerande för åkerarealen men konstgödsel

och vallodling kombinerat med växelbruk ändrade radikalt på förutsättningarna inom jordbruket. Det gamla uttrycket "äng är åkers moder" stämde inte längre. Arealen naturlig ängs- och betesmark sjönk successivt.

Jordbruksmarknaden nådde en höjdpunkt under 1850- och 1860-talet, men efterföljdes av några svåra missväxter. Industrin behövde allt mer arbetskraft och inflyttningen till städerna började. Under 1870-talet upphörde därför befolkningsökningen på landsbygden. Men varken industrin eller städerna kunde svälja den stora mängden människor som kom och både arbetslösheten och bostadsbristen ökade. Människor började emigrera till andra länder, framför allt till USA.

Det kom också rent administrativa reformer som innebar stora förändringar inom jordbruket. Näringsfriheten som infördes i etapper 1846 och 1864, gav fri etableringsrätt åt vem som helst som önskade starta ett jordbruk.

Genom att en exportmarknad öppnades utvecklades animalieproduktionen - framför allt mejerihanteringen. Stora ladugårdar byggdes, mejeriföreningar startade och nya uppfinningar gjordes för att tillvarata och lagra mjölk och smör. Landsbygdsbankerna som etablerades, gav lån till investeringar i byggnader och maskiner.

När befolkningstrycket ökade kunde inte längre skogen stå för ved och virke och samtidigt lämnas för fritt bete åt kreaturen. Virkesproduktionens betydelse ökade inte minst ekonomiskt. Skogsbetet minskade samtidigt i de utpräglade jordbruksbygderna. Skogsmarken har utarmats. I enlighet med tidens ekonomiska idéer skulle även skogsmarkens produktion ökas och ett led i förverkligandet av detta var att de skiften som genomfördes även omfattade skogen, som nu blev enskild mark.

Skogsbygdens utveckling under senaste århundradena har varit oerhört omvälvande. Under 1800-talet befolkades skogarna av torpare och nybyggare och nya småbruk anlades i rask takt. Genom den enträgna odlingsmödan skedde punktvisa uppodlingar överallt och skogsbygderna öppnades. Bildandet av småjordbruk omhulldes av staten och under 1870-talet beslutades om avyttring av kronojord.

1900-tal

Fram till 1920-talet ökade åkerarealen i hela landet och jordbruket intensifierades ytterligare. Odlingsmarken nådde sin största omfattning omkring 1930. Den samlade jordbruksmarken, åker, äng och hage, omfattade då 4,8 miljoner ha, varav 3,7 miljoner utgjordes av åker. Gårdarnas antal var ca 300 000.

Under krigsåren bromsades utvecklingen tillfälligt men efter 1945 kom jordbruket att karaktäriseras av en allt snabbare minskning av såväl areal som antalet företag.

Konkurrensen med industrin gjorde högre lantarbetarlöner nödvändiga och bidrog därmed till en snabb mekanisering. På mindre gårdar kunde man inte bekosta stora maskin-parker. Istället införlivades dessa gårdars mark med större granngårdar. Inom kort lades också torpen ned och deras jord övertogs av modergårdarna eller planterades med skog.

I slättbygderna gällde i hög grad fortsatt strukturrationalisering med sammanslagning av brukningsenheter. I skogsbygderna kom det i stället att handla om nedläggning av åkermark. Följden blev att landskapet slöt sig kring bebyggelsen i skogsbygden medan slättbygden fick allt färre men större brukningsenheter.

Under 1960-talet fortsatte omvandlingen i ännu snabbare takt och nu över hela landet. Genom riksdagsbeslut planerades nedläggningen. Jordbrukare skulle ha samma ekonomiska standard som industriarbetare. De gårdar som inte gav en sådan avkastning skulle upphöra och bonden söka sig till industrin.

Jordbruksproduktionen skulle ligga på en nivå som bestämdes i förhållande till rikets behov vid en eventuell avspärrning.

De områden som sist koloniserades och uppodlats blev också de som först lades ned. Slättbygderna klarade sig betydligt bättre och har idag praktiskt taget all åkermark i behåll.

Arealförlusten blev enorm. Av de 4,6 milj ha jordbruksmark som fanns 1944 har idag omkring 1,4 milj lagts ned. De flesta ängs- och hagmarkerna har gått förlorade liksom 800 000 ha åker. Under samma period minskade de yrkesverksamma jordbrukarnas antal med närmare 80 %. Under den snabbaste omvandlingsperioden på 1960-talet lades varje dag tiotals gårdar ner i landet. Ändå kunde allt

större skördar bärgas genom effektiv användning av nya kemiska bekämpningsmedel och konstgödsel.

Det har tagit mer än fyrtio år att lägga ner 800 000 ha åker. Den nu aktuella livsmedelspolitiken förutsätter att ytterligare 500 000 ha omedelbart läggs ned. Detta för med sig att vi måste göra medvetna ansträngningar för att rädda odlingslandskapets växter och djur annars ser framtidsperspektivet mörkt ut. Lika illa kan utvecklingen bli för bebyggelsen om vi inte slår vakt om de värden som skapats av generationers arbete.

Vad som i historiens ljus kommer att framstå som vår tids tillskott till odlingslandskapet är svårt att sia om. Det är oomtvistligt så, att det vi uppskattar idag är det som tidigare generationer förvaltat och förbättrat. Då inte bara med tanke på tillfället utan också med avsikten att det skall bli till nytta och glädje för barn och barnbarn.

2.4 Bebyggelsen och dess struktur

Bebyggelsens anpassning till topografin

Gamla gårds- och byplatsers anpassning till terrängförhållandena sammanfaller i regel med markernas beskaffenhet. I de delar av landet som varit täckta av hav har bebyggelsen funnit sina gynnsammaste lägen på sydslutningen av morän- och bergsknallar som skjuter upp ur lerbottnarna. I områden över högsta kustlinjen (HK) i västra Kalmar län har bebyggelsen sökt sig till svackor och dalstråk med källor och bäckar. Den vid laga skiftet eller enskiftet utflyttade gårdsbebyggelsen saknar denna terränganpassning.

Bebyggelsen har således vanligen förlagts till höjder i terrängen. Ofta ligger bebyggelsen överst på gränsen mellan skogsmark och åker, där nedanför åkern och längst ned sidvallsäng- en.

Mörebygden är ett viktigt undantag från denna regel. Här finner man stora byar, vars gårdar lagts i en ring kring en stor, öppen lågt liggande ängsmark, medan åkrarna tagits upp ovanför byn på de odlingsbara markerna. Byarna ligger vanligen lågt i anslutning till åar och bäckar. Högre upp möter åkermarken och ängen.

De frostfriaste lägena är de mest åtråvärda (lidbebyggelse) eller ännu hellre uddar i de större sjöarna.

I många länder har förekomsten av drickbart vatten bestämt byarnas lägen och så även i vårt land. Sjöar och vattendrag kantas av bebyggelse. Brunnar har dock kunnat tas upp nästan var som helst. Endast i geologiskt avvikande trakter som på Öland har förekomsten av vatten varit bestämmande för detaljläget. Den begränsande faktorn för bönderna har annars sällan varit vatten. Det har istället handlat om tillgången till åkerjord och ängsmark.

Bebyggelsens grupperingsmönster

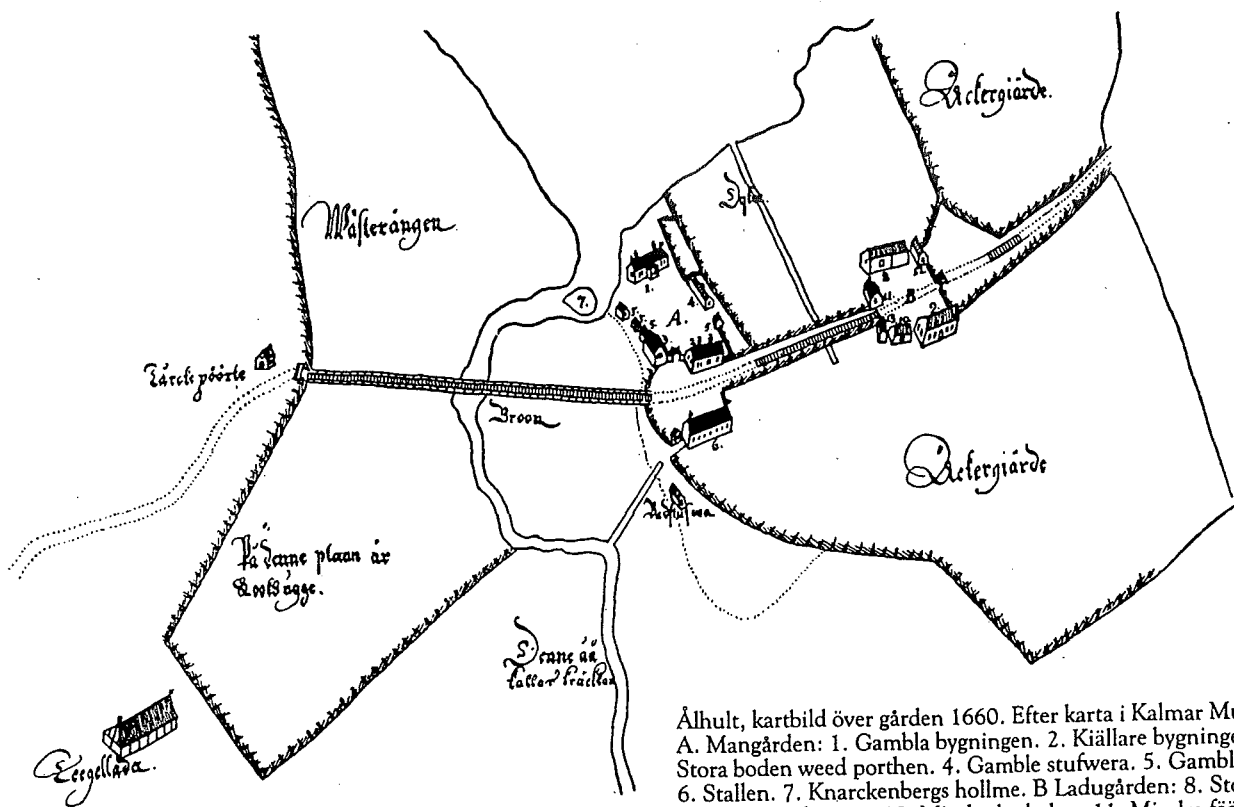
Det är svårt att utan generaliseringar ge en bild av efter vilka principer bebyggelsen grupperats i länets olika delar.

I princip kan två motpoler uppställas. Den ena utgörs av byar med bebyggelsen systematiskt reglerad efter bestämda geometriska planlösningar där ägoblandningen och gårdarnas högt utvecklade socioekonomiska integration drivit fram en långt utvecklad reglering. Den andra polen utgörs av ensamgårdsbebyggelse eller byar med ringa integrering mellan gårdarna och som kännetecknas av spontana bebyggelseformer och en anpassning till topografi som inte hämmats av andra krav. Mellan dessa extrempåfall finns en bred skala av grupperingsmönster beroende på vilken väg byarnas utveckling tagit.

Solskiftade radbyar.

Den solskiftade radbyn är ett bra exempel på den äldre jordbruksbebyggelsens mest utvecklade former. Hur tomterna kunde utmätas och placeras i en strikt inbördes ordning beskrivs ovan. Bebyggelsen kunde ordnas i en eller två rader (enkla eller dubbla radbyar). Gårdarna trängdes samman på relativt små rektangulära bytomter som genomkorsades av åtminstone en bygata.

Åtskilliga byar har dock radbyns långsträckt form beroende på den topografiska anpassningen, detta är ofta fallet med de öländska byarna. De utgör idag de bäst bevarade exemplen på en byform med en nära tusenårig tradition. Å andra sidan är många bytomter inom solskiftesområdet regelbundna utan att överensstämma med solskiftets principer.

Älthult, kartbild över gården 1660. Efter karta i Kalmar Museum.
A. Mangården: 1. Gambla bygningen. 2. Kiällare bygningen. 3. Stora boden weed porthen. 4. Gamble stufvera. 5. Gamble boden. 6. Stallen. 7. Knarckenbergs hollme. B Ladugården: 8. Stoore looladan. 9. Fäähuset. 10. Mindre looladan. 11. Mindre fäähuset. 12. Fäähuset. 13. Foderhuset. Utom gården »tärckepöörte», »badstufwa», »teegellada» samt »weekasten».

Här har uppenbarligen en reglering av tomtstorlek och tomtform skett vid annan tidpunkt, ibland t o m före solskiftet. Trots att ägorna skiftats om har då inte bebyggelsen reglerats.

Radbysystemet var i och för sig inte unikt för Sverige. Det har förekommit i stora delar av Europa, och det var under inflytande därifrån som bytypen infördes i Sverige.

I våra dagar sker en upplösning av radbyarna. Med gårdssammanslagningar och ändrade bebyggelsefunktioner uppstår luckor i byarnas fasad mot bygatan. In i 1800-talets bebyggelse tränger standardiserade fritidshus och permanentbostäder av elementhustyp. Men trots detta finns ännu radbyns karaktär väl bevarad i de flesta av Ölands byar.

Platsbyar

Begreppet platsby betecknar en by, där bebyggelsen är grupperad kring en öppen plats. Detta är en karakteristisk form av by i Götaland. Genom en fågata står platsen i förbindelse med utmarken. Beteckningen platsby tar ingen hänsyn till byns regleringsgrad och inrymmer sålunda mer eller mindre lösa bebyggelsegrupperingar.

Gruppbyar - klungbyar

Gruppbyn eller klungbyn utgör tillsammans med platsbyn Götalands dominerande byform. Den utmärks av att gårdarna ligger relativt fritt utspridda eller i glesa klungor, ofta längs en byväg eller en vägkorsning. Även beteckningen hopby förekommer.

Släktbyar.

Som släktbyar betecknas vissa götlandsbyar som utmärks av att boningshusen med tillhörande bodar bildar en bebyggelsegrupp, de viktigaste uthusen en annan, vissa småhus en tredje osv. Stundom placerade kring en gemensam gårdsplan, ett bytorg. Bytypen kan i många fall påvisas ha uppkommit genom hemmansklyvningar ur en enda eller ett färre antal gårdar. Länets bästa exempel är Lunds by i Gladhammar.

Gården

Tomten var brukningscentrum och ibland ett konkret uttryck för gårdens värdering. Gårdar kunde vara ensamgårdar eller organiserade till byar.

Bondegården var i princip bostad för en familj. Storfamiljegårdar, d v s bostad för en hel ätt,

kan ha funnits i förhistorisk tid jämför med öländska långhus.

Storjordbruk eller gods hör samman med att adeln får inflytande i landet under medeltiden. Stormannaätter kan ha funnits även under förhistorisk tid.

Backstugor och torp sammanhänger med befolkningstillväxten och jordbruksproletariat under olika perioder t ex 1500-tal och 1700-1800-tal.

Malmen

Malmarna börjar på allvar bebyggas under 1700-talets först hälft och når en befolknings-topp runt 1870. Bland de faktorer som bidrog till uppkomsten av bebyggelse utanför själva byn, var i första hand böndernas stigande behov av arbetskraft och den allmänna befolkningsökningen under 1700-talet. En ökning av befolkningen inom den obesuttna klassen var också något som uppmuntrades genom flera centrala direktiv. Som en konsekvens av detta uppstår vid 1800-talets början försörjnings-svårigheter för malmens innevånare. Fattigdom och tiggeri kom att höra till vardagen. När den stora emigrationsvågen sätter in på 1870-talet är det också främst malmarnas befolkning som ser en lösning på sina problem i Amerika.

Fortfarande är malmen en påtaglighet i länets bebyggelse. De eländigaste stugorna är sedan länge försvunna, men ännu finns det mycket kvar av malmarnas 1800-talsbebyggelse. Idag har istället många malmar utvecklats till bostadsområden med villabebyggelse av mera permanent karaktär med starka inslag av sommarstugebebyggelse. Gränsen mellan by och malm är dock fortfarande påtaglig.

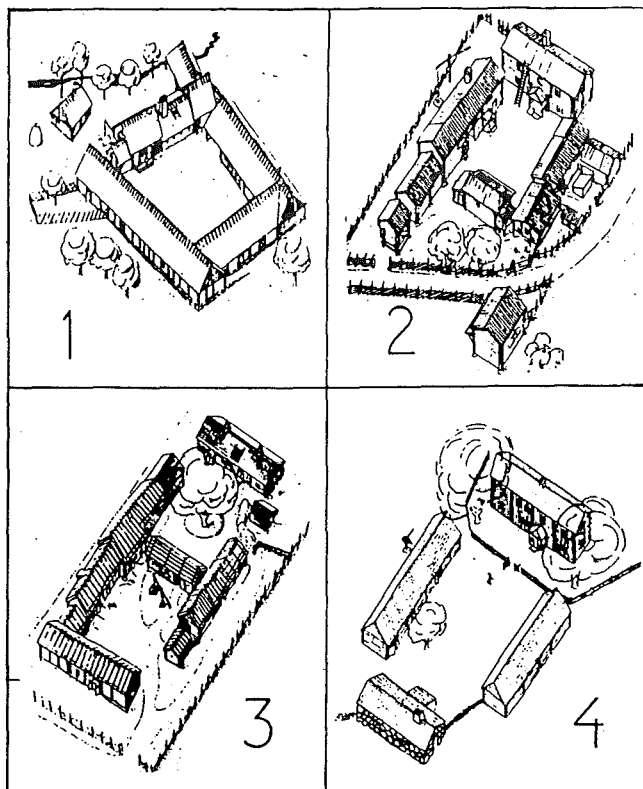
Byggnadskultur

Gårdstyper

Den götiska gården är en sluten enhet tudelad i man- och fägård, ofta genom ett staket, häck eller mur. Gårdstypen är att betrakta som en efterföljare till den centralsvenska gårdstypen, vilken torde ha högre ålder. Den götiska gården är normalform i östra Götaland och Svealand.

Godsbildningar, sätesgårdar och herrgårdar

Den medeltida godsbildningens inverkan på odlingslandskapet är begränsad till de byggnader

Svenska gårdstyper. 1 = sydsvensk gård, Slöinge sn, Halland 2 = nordsvensk gård, Rättviks sn, Dalarna 3 = centralsvensk gård, Härkeberga prästgård, Uppland 4 = götisk gård. Kyrkhults sn, Blekinge. Efter Geografiska notiser 1949.

der som uppfördes i samband med att ett världsligt frälse infördes. Under 1200- och 1300-talen utgörs godsen av det fasta stentornet, ofta beläget på en holme eller en udde eller på en mer svårtillgänglig höjd. Både för byggnadsformen och lägesvalet var möjligheten att kunna försvara sig den dominerande faktorn.

Kärntornet ersattes senare av rektangulära byggnader med flera våningar som gick under benämningen fasta hus. I allmänhet anses denna borgtyp vara senmedeltida då de flesta daterbara exemplen härrör från 1400- och 1500-talen.

Brukningstekniskt medförde emellertid inte de medeltida godsen några förändringar i förhållande till allmogens brukningsmetoder. Fram till 1300-talet brukades en godsmassa vanligen efter det s k huvudgårdssystemet, som innebar att godsherren innehade en eller ibland flera huvudgårdar omgivna av byar med dagsverkspliktiga bönder, vilka tillsammans med lönearbetare brukade huvudgårdens arealer.

Under 1300-talet styckades ofta huvudgårdens domäner och delades ut till arrendepliktiga men i allmänhet inte dagsverkspliktiga bönder.

Jordägarna blev ränteägare men behöll vissa gårdar i egen drift, sätesgårdarna.

Nyare tid.

Först under 1600-talet börjar godsbildningar i egentlig mening växa fram ur adelns sätesgårdar. Man har beräknat att 63% av landets brukade mark låg i adelns händer år 1655 men att endast 8% brukades direkt under sätesgårdarna.

Man kan räkna med två godstyper, dels kungsgårdarna, oftast med de medeltida klostergodsen som ursprung och dels adelns sätesgårdar. Många var stora godsbildningar t ex Värnanäs men de flesta i länet omfattade inte ens större marker än en normal bondby.

Godsen har regelmässigt bildats genom avhysning av bondebebyggelsen. Nyodling har förekommit i större omfattning först under 1800-talet. Brukningsformerna förblev också i stort sett oförändrade.

Först under 1700-talet kan man räkna med en agrartechnisk utveckling på de svenska godsen efter nederländska och engelska förebilder.

De äldsta jordegendomarna i länet har rötter i medeltiden, andra har tillkommit under 1600-talets godsbildningsepok. En del har dock formats så sent som på 1800-talet, då jordspekulanter förvärvade och sammanslog hela byar till storgårdar.

-Under 1600-talet donerades bl.a. följande gårdar till frälse: Blekhem, Totebo, Blanka, Hellerö, Tuna, Ullevi, Heda, Mjöshult, Björkhult, Vida, Tyllinge, Odensvi, Värnanäs, Björnö, Strömserum, Kråkerum, Vinäs och Helgerum. De flesta av 1600-talets donationer ligger i Södermöre, Stranda och Tjust, där man ännu idag finner länets herrgårdslandskap. I samband med reduktionen drogs många åter till kronan och övergick till att bli boställen för officerare (indelningsverket), kronofogdar, häradshövdingar. Reduktionen påverkade i regel inte hemman som donerats, bortbytts eller sålts för att bilda grund för tidens stora bruksanläggningar i Tjust t ex Ankarsrum, Överum och Ed. Under frihetstiden övergick många gods och bruk till stora köpmannasläkter i Västervik och Kalmar. Tendensen var under 1800-talet densamma.

Bortsett från medeltida lämningar i Kalmar och Borgholms slott är "slottet" på Vinäs i Västra Ed den byggnad i länet där man bäst

kan studera medeltidens och 1500-talens bostads- och byggnadssätt.

Torpbebyggelsen

Torpen är en agrar bebyggelseform som vid mitten av 1600-talet plötsligt var en verklighet på säterierna och från andra hälften av 1700-talet i ökad takt även uppstod på bondejorden.

Ett nära samband har rått mellan torp och backstugor. De senare arrenderade endast stugtomten och har främst varit boplatser för landsbygdens lösa arbetare men också tillflyktsorter för utfattiga bönder och åldriga eller utslitna torpare. Torparen brukade jorden för sin utkomst. Den jord som hörde till en backstuga och som i allmänhet bestod av en kålhage och en täppa med potatisland, har dock i många fall varit början till ett blivande torp. Särskilt omkring 1800 förekommer det ofta att beteckningen backstuga blivit överkörsad i husförhörlängderna och ersatts med torp. Samma företeelse - men i omvänd ordning märks vid sekelskiftet 1900. Då omvandlades ett stort antal torp till backstugor medan åkern fick förfalla och bli betesmark eller lades under huvudgården.

Gränsen mellan backstuga och inhysesstuga var heller inte distinkt. Ofta flyttade inhyses-hjonen sin stuga från gårdsplatsen ut på ägor-na, varefter denna fick karaktär av backstuga.

Beträffande säteritorpen gäller att säteriernas skattefrihet utgjorde grundorsakerna till säteritorpsbebyggelsen.

Soldattorp och officersboställen

Under stormaktstiden utgjorde underhållet av landets stående armé ett ständigt bekymmer för krigsmakten, detta förhållande var bakgrunden till Karl XI:s indelningsverk. Armén förlades på landsbygden och hemmansägarna åtog sig att underhålla trupperna mot avdrag på skatten. Gårdarna grupperades i rotar och varje rote hade att anskaffa en fotsoldat samt ge honom hans bärning i fredstid. Vanligen skedde detta genom att soldaten utrustades med ett torp. Strax intill fanns en länga med plats för kor och några får. Bredvid låg ett stycke åker och äng.

3. Naturen

Graniter av olika slag utgör allra största delen av berggrunden i Oskarshamns kommun. Två stråk av smålandsporfy, ett större med sträckningen Bockara- Oskarshamn och ett mindre sydost om Kristdala utgör utlöpare av större porfyrområden längre västerut. Grönsten, som är ett samlingsnamn för basiska mer lättvittrade bergarter, förekommer dels i ett massiv mellan Stora Brå och Virkvarn samt i smärre områden vid Bråbygden- Krokshult. Övriga bergarter som finns i mindre omfattning är kvartsit, hälleflinta, leptit och sandsten.

Möräner av olika sammansättning täcker nästan hela kommunens yta. I sprickdalarna i norra kommundelen finns oftast finsediment. Isälvsavlagringar i form av rullstensåsar förekommer också, den mest framträdande är Fårboåsen med markerad ryggform. Andra åsar som blivit mer utflackade genom vågpåverkan är Misterhultsåsen och Kristdala-Påskallaviksåsen av vilka den senare löper nästan obruten genom hela kommunen. Kommunen är belägen under högsta kustlinjen utom i västligaste delen.

Tre naturgeografiska regioner finns representerade i Oskarshamns kommun. Huvuddelen är belägen i "Sydsvenska höglandets centrala och östra delar"(13), vilken karaktäriseras av småkullighet i de östra delarna. Mot söder sker en övergång mot den flacka kustslätten (12). Nordöstra delen av kommunen utgörs av karaktäristisk sprickdalsterräng med mycket kalt berg i ryggformer och lera i dalarna. Skärgården består av klippor i norr, men kring gränsen mot Mönsterås kommun övergår skärgården till moränkust.

Skogsmarken utgör drygt 70% av kommunens yta. Blåbärsgrenskogar dominerar, men även hållmarkstallskog och i viss mån ekskog finns i sprickdalslandskapet utmed kusten. Kommunens största sjöar är Hummeln och Götemarken, vilka båda är av riksintresse för naturvården.

4. Jordbruket

Jordbruksmarken upptar relativt liten del av skogsbygdskommunen Oskarshamn. Gårdarna

återfinns i huvudsak vid isälvsavlagringarna eller som ensamgårdar och småbyar.

Den totala åkerarealen är cirka 4200 hektar, vilket är omkring 14% av kommunens totala yta. Dessutom finns 1260 hektar betesmark. Jordarten på åkrarna är huvudsakligen sand på morän.

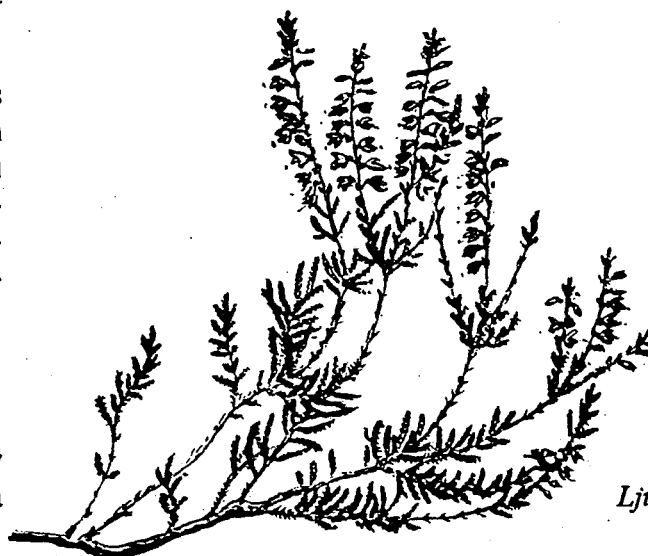
I Bråbygden- Krokshult finns tack vare gynnsamma naturförutsättningar - berggrund, tjockt moräntäcke, vattenförhållanden - ett sammanhängande, mer utbrett jordbruksområde. Ett isolerat läge, stark släktgårdstradition, pietetskänsla och obruten tradition beträffande markanvändning och bruksformer har medfört en ovanligt ålderdomlig och småskalig prägel på landskapet. Exempelvis sätts nya trädgårdsgårdar upp och lövtäkt på träd, så kallad hamling, är vanlig.

5. Sammanfattning

I Oskarshamns kommun finns det 34 st bevarandeområden som fördelar sig på de tre klasserna enligt följande:

klass 1:	4 st
klass 2:	13 st
klass 3:	17 st

Uppgifter om hur stora arealer åkermark, naturlig respektive kultiverad betesmark som finns i de olika områdena och totalt inom kommunen kommer tillsammans med en sammanställning över hela länet att finnas i det Åtgärdsprogram som kommer ut under hösten 1995.

Ljung

Bevarandeområden i Oskarshamns kommun

Misterhults socken:

1. Hamnö.....	3
2. Örö.....	2
3. Älö.....	3
4. Strupö.....	3
5. Arvidsmåla.....	3
6. Snäckedal.....	1
7. Ölvedal.....	3
8. Bussvik.....	2

Figeholms socken:

9. Baggetorp.....	3
10. Ström / Stora Laxemar (Bikullen).....	3
11. Uthammar.....	2

Kristdala socken:

12. Sjöände.....	2
13. Fagerhult.....	3
14. Dabbekulla.....	3
15. Sjörok.....	2
16. Röstorp.....	1
17. Bankhult.....	3
18. Spånghult.....	3
19. Stensö (Höghult).....	3
20. Bråbygden.....	1
21. Aspenäs.....	2

Döderhults socken:

22. Ingebo.....	3
23. Bockara.....	3
24. Bråmåla.....	2
25. Kråkenäs.....	3
26. Lockebo.....	2
27. Äshult.....	2
28. Hammarsbo.....	2
29. Skrikebo.....	3
30. Stensjö.....	2
31. Hycklinge.....	2
32. Djupeträsk.....	1
33. Sandshult.....	3
34. Runnö.....	2

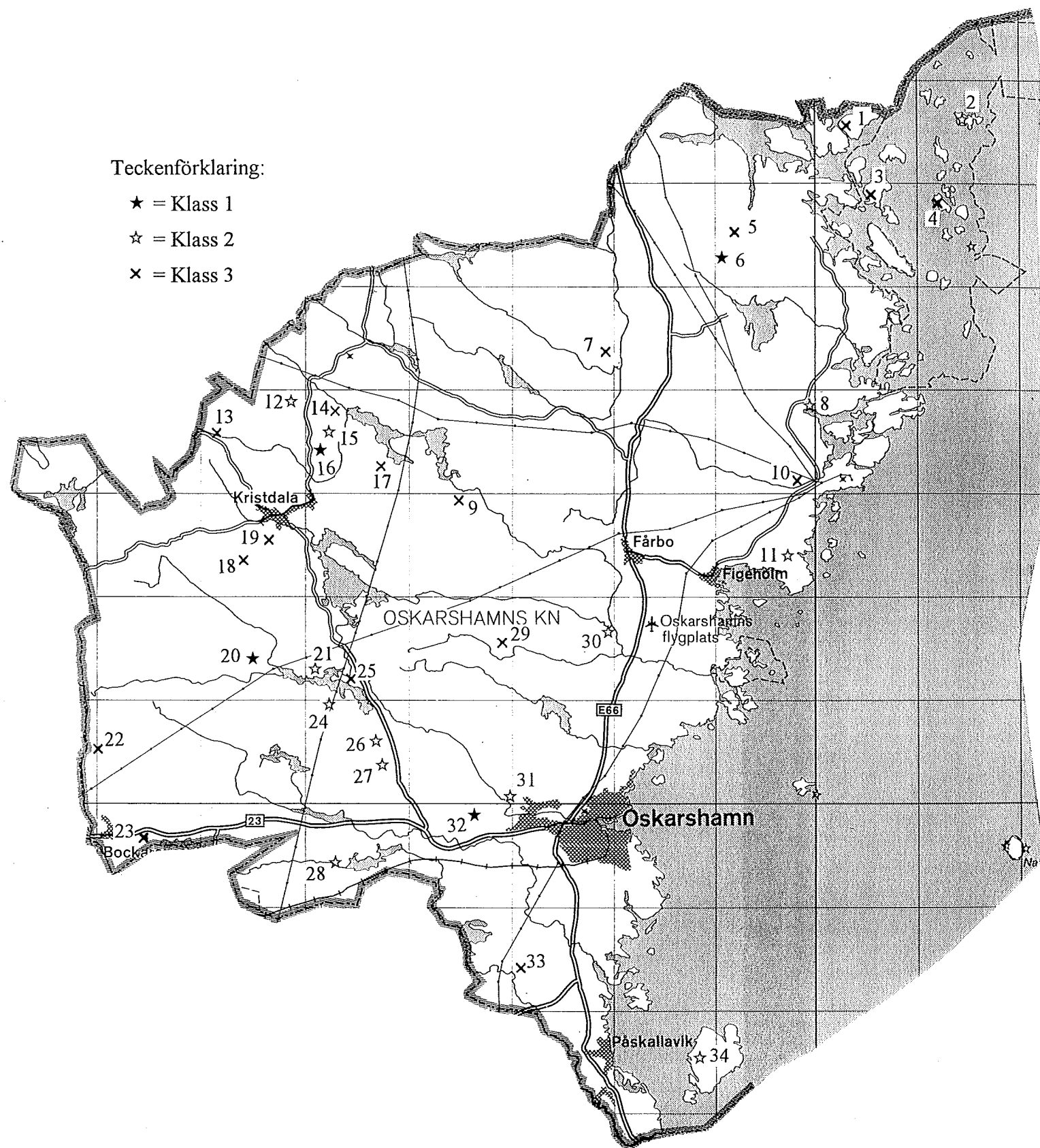
Översiktskarta

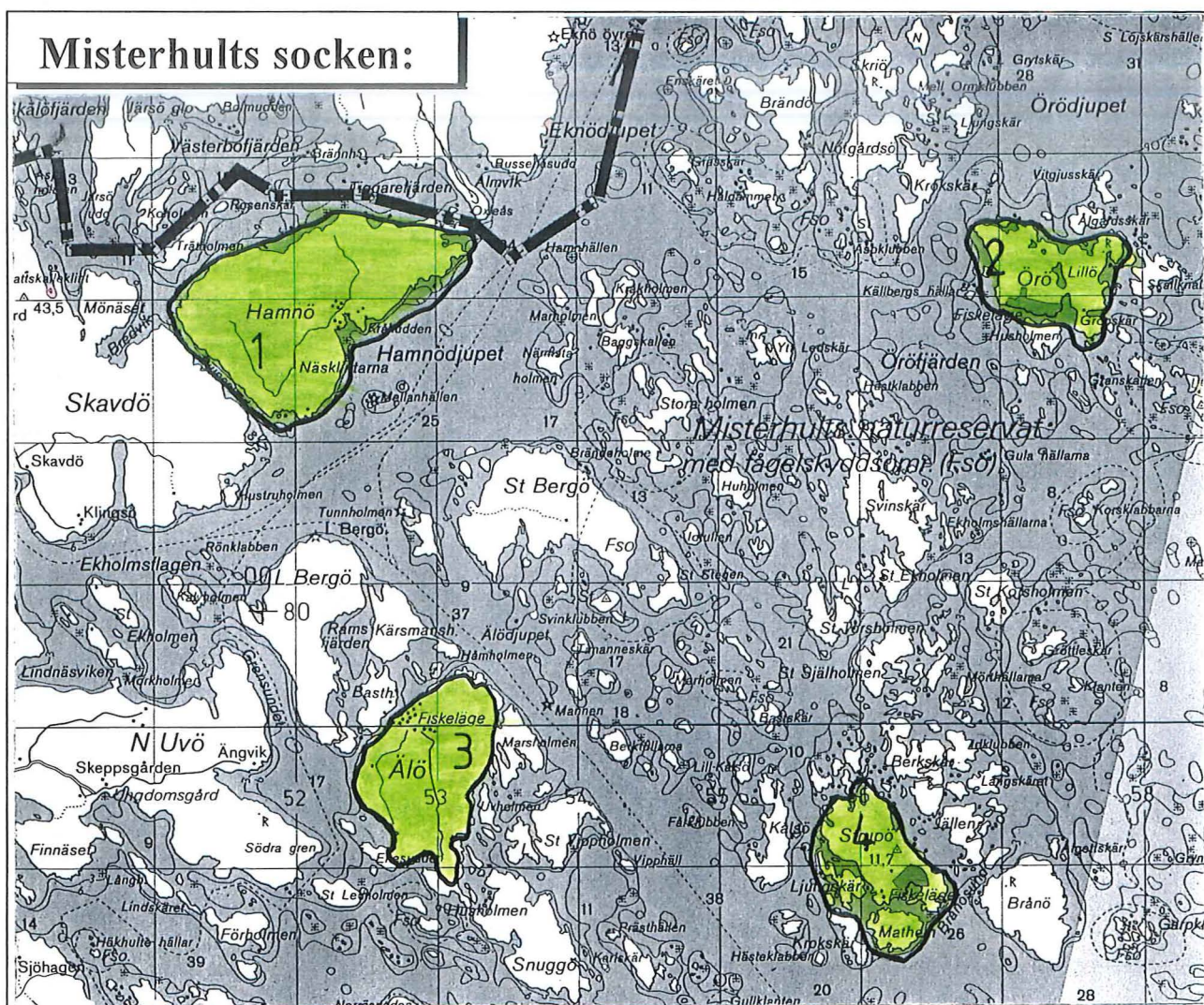
Teckenförklaring:

★ = Klass 1

☆ = Klass 2

× = Klass 3

Vinö, Misterhult socken.

Rickard Wigsén slipar
lien medan brodern drar
slipstenen.

Foto Nils J. Nilsson 1948
Ur Kalmar Läns Museums
arkiv.

Misterhults socken:

1. HAMNÖ

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Ön Hamnö är belägen i nordöstra delen av Misterhults socken och på norra sidan av farleden in till Gåsfjärden. Terrängen på ön är starkt kuperad med stora ytor av kala berg. I smala flikiga dalgångar mellan de uppskjutande bergspartierna finns lämningar efter åkerbruk, men det är i första hand fisket som människorna försörjt sig på här ute. Bebyggelsen har också karaktären av fiskeläge och är relativt samlad och enhetlig samt ligger i ursprungligt läge. Sjöbodar finns samlade vid hamnen.

Naturförhållanden:

Kuperad ö med mycket hällmark och hällmarkstallskog. Ängs- och hagmarker är igenväxta och det finns inga betesdjur på ön längre.

Sammanfattande värdetext:

Relativt enhetlig och samlad fiskelägesbebyggelse där delar av det kuperade landskapet varit uppodlade.

2. ÖRÖ

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Ön ligger långt ute i havsbandet utanför Misterhults sockens nordöstra kust och även utanför den gamla inomskärsleden. Bebyggelsen präglas av huvudnäringen, fisket, men även ett jordbruk har bedrivits på ön. Örö som finns omnämnt som kronohemman 1540 var också känt som lotsgårdshemman och lotsskola vid samma tid. Bebyggelsen är samlad på öns sydligaste del på den ursprungliga bytomten och består företrädesvis av rödfärgade trähus. Sjöbodar liksom båthus finns. På den östra delen förekommer fritids- husbebyggelse. Inom öns västra del finns sk

tomtningar vilka utgör stengrunder efter enkla övernattningsbostäder i samband med säsongsfiske under framför allt medeltid.

Naturförhållanden:

Örö är en ganska flack ö med ett rikt lövträdsbestånd mestadels av ek, vilket är tämligen sällsynt så långt ut i kustbandet. På ön finns två slätterängar på cirka två respektive ett hektar. Den ena slås för hand på midsommarafton, medan den andra slås med maskin vid ungefär samma tid. Ön ingår i Misterhults naturreservat. Enligt dokumentation från 1979 ska bl a följande växter finnas: ormtunga, vårbrodd, knägräs, darrgräs, stagg, harstarr, hartmansstarr, nattviol, ormrot, majsmörblomma, ängsruta, brudbröd, skogsklöver, gökärt, jungfrulin, solvända, ängsviol, bockrot, gullviva, kust- och dvärgarun, blåsuga, korskovall, höskallra, stor och liten blålocka, gullris, prästkrage samt rödklint.

Sammanfattande värdetext:

Välbevarat fiskeläge på gammal tomt, där fiske/jordbruk kombinerades. På ön finns två slätterängar som hyser ett stort antal arter som tyder på lång och obruten hävd.

3. ÄLÖ

Klass 3

De kulturhistoriska förhållandena på ön är inte kända.

Naturförhållanden:

Älö är en av tallskog dominerad ö. Invid byn finns en del före detta åkrar som idag betas av får. Bara små spår av den till de naturliga fodermarkerna knutna fältskiktsfloran, som exempelvis liten blålocka, finns idag kvar på ön. Älö ingår i Misterhults naturreservat.

Sammanfattande värdetext:

På Älö är de biologiska värden som hör till en ljusöppen, ogödslad och välhävdad grässvål idag i princip försvunna.

4. STRUPÖ

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Ön är den största av öarna i den yttre skärgården utanför Klintemåla och Vinö. Den är tätt omgiven av större och mindre öar och holmar på östra sidan av den gamla inomskärsleden. Även den medeltida segelleden har passerat här. Naturen på Strupö är starkt präglad av det yttre skärgårdsläget med berg i dagen och renspolade hållar vid stränderna. I dalgångarna har visst jordbruk bedrivits men fisket har allt varit det dominerande näringsfånget. Byn och likaledes fiskeläget ligger i ursprungligt läge, i en väl skyddad vik. Byggnaderna är välbevarade och väl sammanhållna.

Naturförhållanden:

På Strupö finns färbeatade hagmarker.

Sammanfattande värdetext:

Sammanhållen och välbevarad bebyggelse på gammal tomt. Visar på hur fiskeläge och jordbruk kombinerades.

5. ARVIDSMÅLA

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Ensamgården ligger i ett ganska flackt område med uppskjutande berghållar och blockmorän inom Misterhults kustzon. Byggnaderna är, förutom ett äldre sädesmagasin, uppförda under 1900-talet. Enstaka odlingsrösen finns men de uppodlade fuktmarkerna innehåller mycket få agrara lämningar i övrigt. Inom och kring området finns ett antal gravrösen som troligen kan dateras till bronsålder.

Naturförhållanden:

Vid Arvidsmåla finns en öppen hage och en ekhage. Fältskiktet är till större delen svagt betat och utgörs till stor del av lågstarrfuktäng. Enstaka inslag av tuvtåtel-fuktäng och fårsvingeltorräng finns också. Trädsiktet består av ek samt enstaka tallar. Buskskikt utav

en, hassel, nypon, rönn, björk och tall. I lågstarrfuktängen är flaskstarr och hundstarr de dominerande arterna. I södra delen där berget går i dagen återfinns en liten torräng. Hagen betas ganska extensivt av hästar, de få hävdindikatorer som finns är kattfot, vårbrodd, backsmultron, stagg, jungfrulin och ängsvädd.

Sammanfattande värdetext:

En liten hage vid Arvidsmåla som till stor del utgörs av lågstarrfuktängar med flaskstarr och hundstarr.

6. SNÄCKEDAL

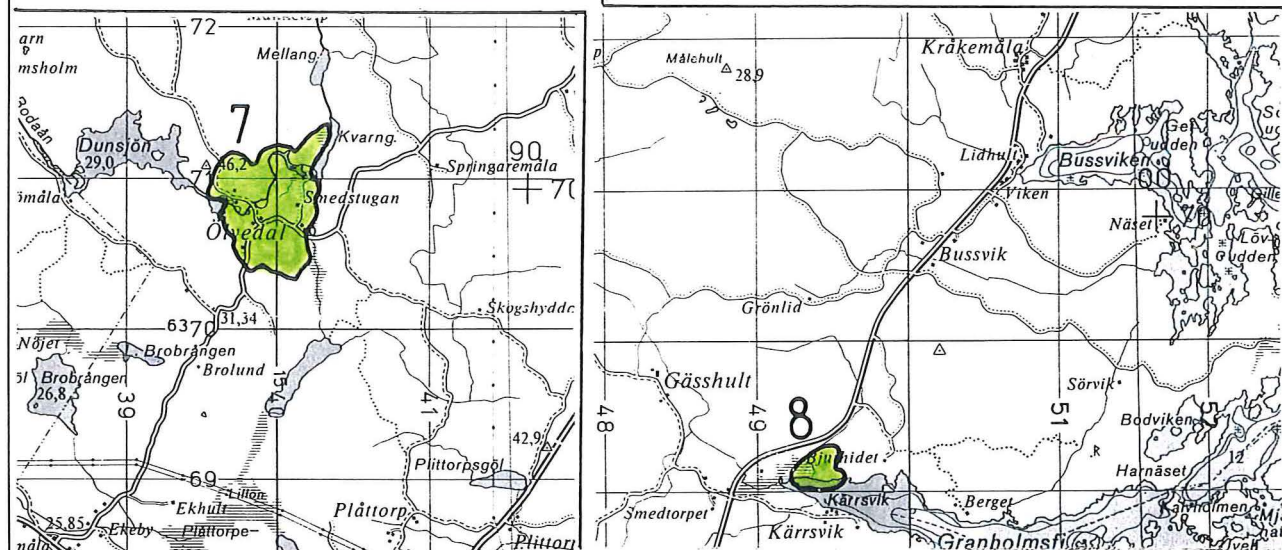
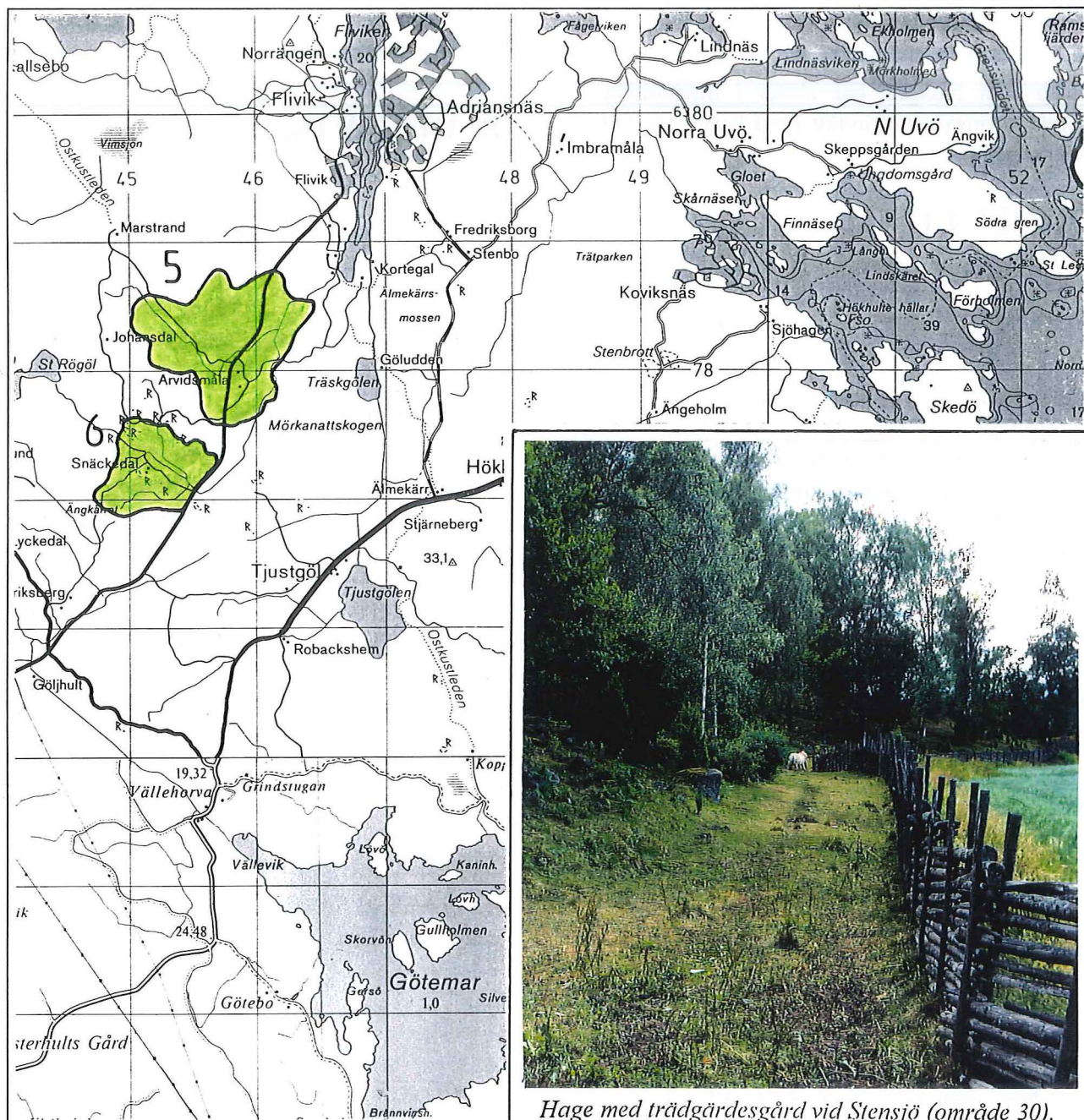
Klass 1

Kulturhistoriska förhållanden:

Områdets natur präglas av stora flacka bergsplatåer med hållmark inom vidsträckta områden och gles lågväxt tallskog. Åkermarkerna som finns är i huvudsak knutna till flacka dalgångar som tidigare utgjort våtmarker. Ensamgården Snäckedal ligger vid ett sådant utdikat dalstråk. Söder om gården finns ett av de märkligare gravfälten i länet. Det kan troligen till största delen dateras till bronsålder. Dels förekommer mer ovanliga gravformer, t.ex. skeppsformiga stensättningar, men framför allt är det kanske gravarnas i flera fall monumentala proportioner som är anslående. Platsen har av många tolkats som någon form av ett centrum inom Misterhults bronsåldersbygd. Förutom gravar finns här också skärvstenhögar (boplatslämningar) och hållristningar i form av skålgropar.

Naturförhållanden:

Strax söder om Snäckedal finns en hage som består dels av bergryggar med torräng och hållmarkstallskog, dels av fuktiga sänkor där tuvtåtel-fuktäng breder ut sig. Hagen är till större delen måttligt hävdad och i vissa partier märks en viss gödslingspåverkan. Trädsiktet består av tall, björk och gran och i busksiktet finns en samt nypon. Hävdgynnade arter i hagen är kattfot, vårbrodd, brudbröd, gökärt och jungfrulin.

Sammanfattande värdetext:

Ensamgård vid utdikad dalstråk. Odlingslandskap som troligen har rötter i medeltiden. Unikt bronsåldersgravfält med boplatser och hållristningar.

7. ÖLVEDAL

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn, som är ganska löst grupperad, är belägen inom ett kargt och bergigt skogsområde. Gårdarna är belägna längs det gamla vägnätet med små slingrande grusvägar. Byggnaderna är av varierade typer och i allmänhet renoverade eller tillbyggda, merparten är uppförda under 1800- eller början av 1900-talet. Inslag av skiftesverk i ekonomibyggnaderna finns liksom ett härbre i knuttimmer. Terrängen har bidragit till små och flikiga åkerlappar som ibland omgärdas av stenmurar eller trädgårdsgårdar. Inslag av odlingsrösen finns i de igenväxande f.d. betesmarkerna. Talrika större lövträd finns som delvis har allékaraktär invid byvägen.

Naturförhållanden:

Ölvedal är ett mindre kulturlandskap omgivet av ek- och tallskog. Bodaån flyter genom området. De naturliga fodermarkerna är idag antingen igenväxta eller gödslingspåverkade. Spår av den till dessa marker hörande fältskiktsfloran, som exempelvis backsmultron, brudbröd, prästkrage, svinrot och ängsvädd, kan hittas här och var. Kring byn förekommer en hel del askar med spår av hamling, varav en del är grova eller mycket grova. Vid gårdsmiljöerna finns några askar som fortfarande hamlas. I övrigt förekommer även några grova ekar i området. Ostkustleden passerar igenom Ölvedal. Höga värden i trädskiktet!

Sammanfattande värdetext:

Delvis småskaligt och välbevarat odlingslandskap med stenmurar, trä- och stengårdsgårdar. Vid Ölvedal finns den fältskiktsflora som hör till de gamla fodermarkerna bara kvar som spår. Inom området är grov eller mycket grov ask vanlig, varav många med spår av hamling.

Vissa askar hamlas än idag. Även grov ek förekommer i området.

8. BUSSVIK

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Området utgörs av en havsstrandäng utan någon bebyggelse. I området finns en dålig trädgårdsgård och något enstaka röjningsröse.

Naturförhållanden:

Vid Kärrsvik finns hävdad havsstrandäng med en fin zonering av växtsamhällen. Nederst mot bladvassen finns en nedre landstrandvegetation av agnsäv-krypventyp. Övre landstranden är av salttåg- rödsvingeltyp och som en bård mot fastmarken finns en gräs- lågstarräng med knägräs, harstarr och hundstarr som vanliga arter och med ganska mycket vitklöver mellan tuvorna. Tuvtåtelkfuktängen förekommer på fastmarken. Hävdgynnade arter förutom ovan nämnda är kustarun, strandkrypa, salttåg, höstfibbla, gulkämpar och havssälting.

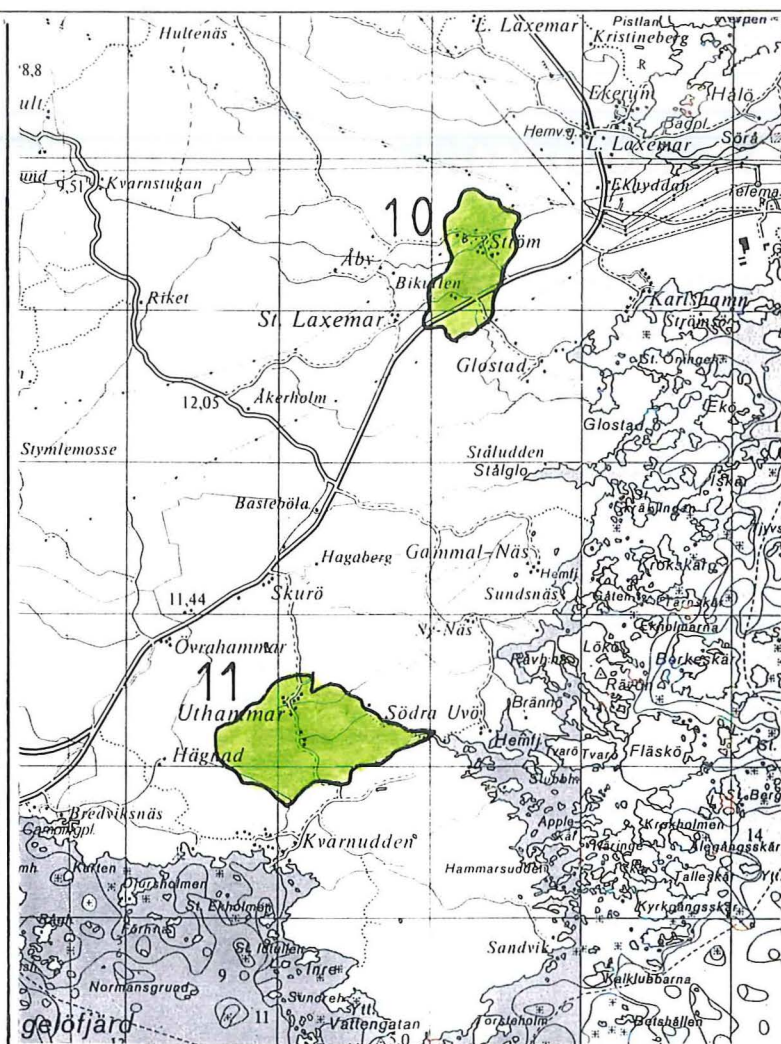
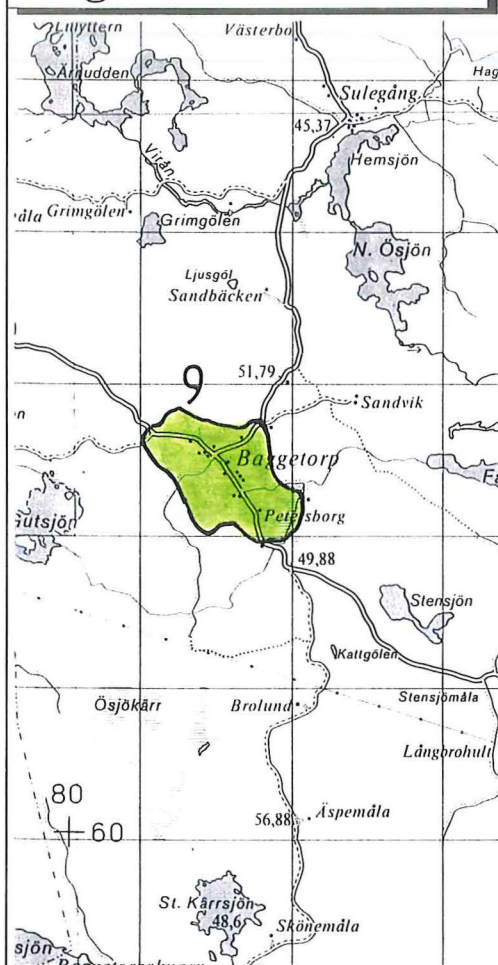
Sammanfattande värdetext:

En välhävdad havsstrandäng. Ostkustleden går genom området.

Backsmultron

Figeholms socken:

Hage vid Krokshult.

Figeholms socken:

9. BAGGETORP

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn som ligger utmed landsvägen mellan Kristdala och Fårbo är väl samlad kring en fyrvägs korsning. Bebyggelsen är av varierad typ med dels traditionell lantlig bebyggelse som uppförts under 1800-talet men också ett antal villor från detta sekel. Bland byggnaderna kan nämnas en enkelstuga i fritt liggande timmer med brutet tak samt en gårdsmiljö längst i söder, Petersborg, med renoverad parstuga och välhållna ekonomibyggnader, allt målat i rött och vitt. Två större ekar på gårdsplanen förstärker intrycket av den enhetliga miljön. Odlingslandskapet är relativt ensartat men enstaka inslag av odlingsrösen förekommer liksom en kortare allé invid landsvägen. Byn är omgiven av talrika mossmarker som dikats ut och idag bildar åker- eller hagmarker. Andelen åker är begränsad.

Naturförhållanden:

Baggetorp har en blandlövhage med ek, björk och asp i trädskiktet. Buskskiktet består av en, ek, björk, rönn, asp, oxel, lönn och hassel. Rödvenhedar är den vanligaste vegetationstypen men även rödvenfriskäng och hållmarkstorräng förekommer. Hagen omgärdas av stenmurar och trädgårdsgårdar. Tyvärr så är hagen dåligt hävdad och hyser endast ett fåtal betesgynnade arter såsom blåsuga, vårbrodd, jungfrulin och ängsvädd. Kovallen Natt och Dag växte i mängd.

Sammanfattande värdetext:

Inslag av välbevarad bebyggelse i ett relativt ensartat landskap med en del odlingsrösen och en allé. En svagt hävdad blandlövhage som ändå har rester kvar av det gamla odlingslandskapet.

10. STRÖM / STORA LAXEMAR (Bikullen)

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Området är ganska kraftigt kuperat bl a genom ett mindre vattendrag som rinner ut mot kusten strax norr om Ström. Bebyggelsen ligger kvar på sina gamla tomter och är väl samlad. Byggnaderna i Ström har behållit sin gamla prägel och torde till största delen vara uppförda under 1800-talet. Mangårdsbyggnaderna består företrädesvis av större parstugor med sadel- och tegeltak. Ekonomibyggnaderna är ofta byggda i skiftesverk. De små och mellan bergsryggar insprängda åkrarna är i flera fall omgärdade av trädgårdsgårdar. Odlingsrösen förekommer i f d åkermarker. På krönet av bergshöjderna återfinns flera gravrösen och är en del av den betydande bronsåldersbygd som Misterhult och dess kuststräcka utgör.

Naturförhållanden:

Odlingslandskapet vid Ström- Bikullen är småskaligt men tyvärr så har de naturliga fodermarkerna vuxit igen. Det finns dock rester av naturlig ängs- och hagmarksflora längs vägrenar och vid bryn, med arter som darrgräs, stagg, knägräs, rödklint, solvända och vårbrodd.

Sammanfattande värdetext

Kuperat landskap med delvis ålderdomliga byggnader på gammal tomt, odlingsrösen och trädgårdsgårdar. Välbevarade byggnader och vägnät.

11. UTHAMMAR

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Uthammars by är belägen strax innanför kusten norr om Figeholmsfjärden. Landskapet på Uthammarshalvön är småkuperat med sönderbrutet berg i höjdlägena. De smala och flikiga

dalgångarna med moss- och sandjordar är ofta uppodlade liksom ofta också de smärre moränryggarna som finns. Uthammarhalvön har troligen varit bebodd sedan tidig medeltid bl a att döma av den beskrivning som finns till kung Valdemars segelled från 1200-talet. Här återfinns ortnamnet Roxhammer vilket troligen kan knytas till Uthammar. Byn skiftades år 1812 men bebyggelsen ligger kvar på den gamla tomten. Bebyggelsen ligger utmed den genom byn slingrande vägen och består av företrädesvis parstugor i två plan samt salsbyggnader med frontespiser. Färgsättningen är något varierande med rött och vitt, ljusa oljefärger och vitputs. Stenmurar och odlingsrösen förekommer i anslutning till moränryggarna. Stentäkt har varit betydelsefullt under perioden 1895 till 1974 och har lämnat talrika spår i anslutning till byn. Kvar finns bl a den banvall som benämndes Stora stenvägen och som utgjorde transportväg från stenbrotten ned till stranden öster om byn för utskeppning.

Naturförhållanden:

Vid Södra Uvö finns en havsstrandäng som vid inventeringstillfället var i snabb igenväxning med framförallt bladvass. Havsstrandängar av salttåg- rödsvingeltyp samt en nedre landstrand av agnsäv- krypventyp är de vanligaste vegetationstyperna med hävdgynnade arter som salttåg, höstfibbla, gulkämpar och havssälting.

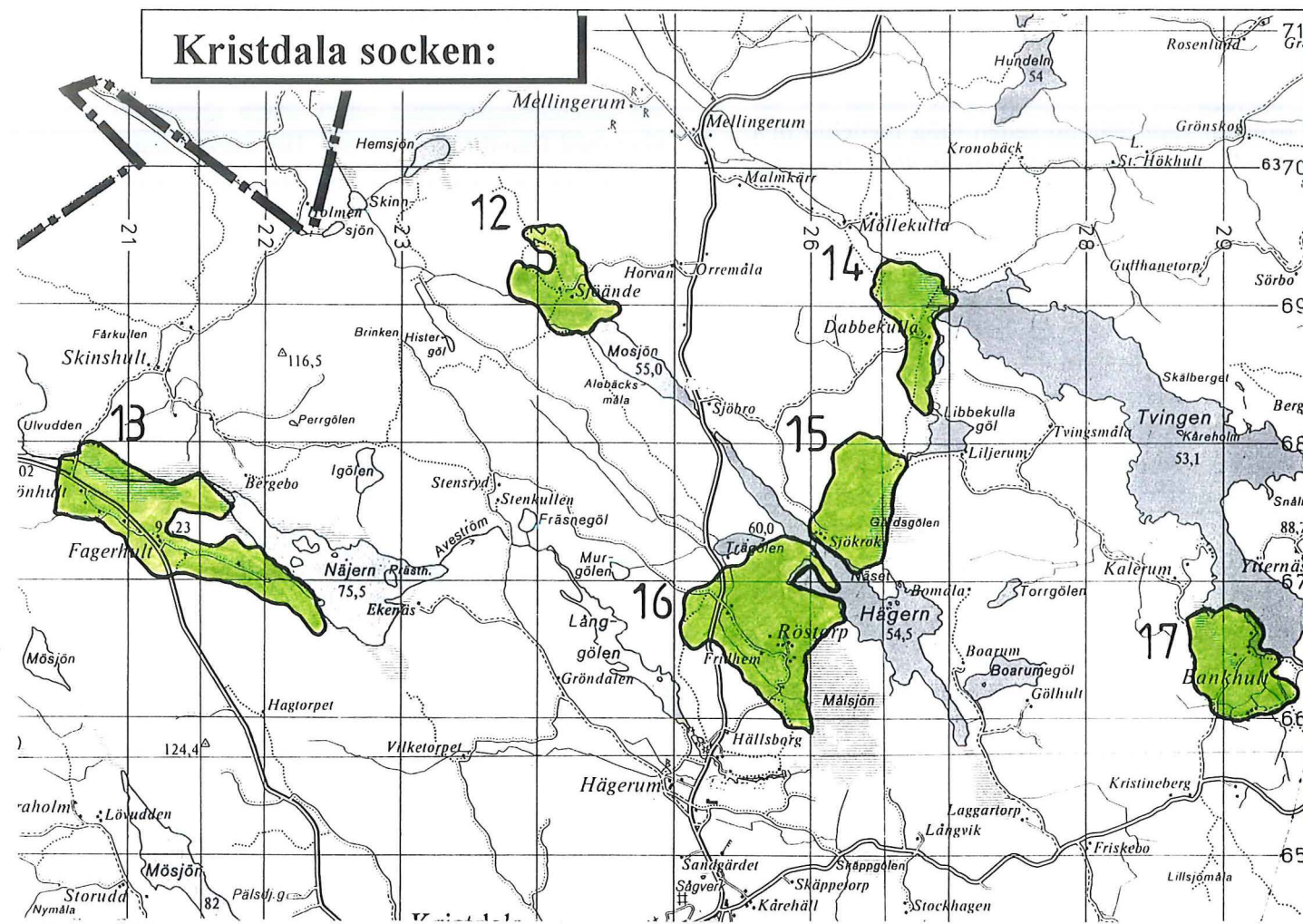
Sammanfattande värdetext:

Byn på gammal bytomt med delvis välbevarade byggnader i ett landskap med en del stenmurar och odlingsrösen. Välbevarade byggnader på gammal bytomt med lämningar efter stenhuggeri. Havsstrandäng i snabb igenväxning vid Södra Uvö.

Jungfrulin

Kristdala socken:

Vy från Målsjön, Röstorp.

Kristdala socken:

12. SJÖÄNDE

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn är belägen i utpräglad skogsbygd på en höjd invid Mosjöns norra ände med ganska vidsträckt utsikt ut över sjön och odlingslandskapet söder om byn. Terrängen är kuperad med mycket berg i dagen och ett tunt jordtäckte. Bebyggelsen, som består av två gårdar, är från mitten av 1800-talet med tvåvånings parstugor, rödmålade med vita snickerier. Även ekonomibyggnaderna är rödmålade och är delvis uppförda i skiftesverk med tak av plåt eller eternit. I inägomarkerna finns många bergsimpediment med påförd röjningssten, både i form av rösen och större stentippar. Ofta är de smala åkerlyckorna omgivna av stenmurar. Vägen till byn har kvar sin gamla sträckning som på grund av topografin är både mycket backig och kurvig.

Naturförhållanden:

Vid Sjöände finns en ekhage med björk och tall som andra inslag i trädskiktet. Buskskiktet utgörs av ek, en, nypon och oxel. Hagen är tät men har ganska mycket berg som går i dagen. Hällmarkstorrängar utgör den vanligaste vegetationstypen, övriga inslag är rödvenfriskängar och rödvenhedar. Hävdgynnade arter i hagen är vårbrodd, liten blåklocka, rödklint, backsmultron, solvända, gökärt, prästkraze, gullviva och ängsvädd. Vid Sjöände finns dessutom en blandlövhage med ett tätt trädskikt.

Sammanfattande värdetext:

Småskaligt och välbevarat odlingslandskap med en del stenmurar. Byggnader i traditionell stil. Ekhage med stor del hällmarkstorrängar. Hällarna sticker fram som öar i det täta träd och buskskiktet. Ganska många hävdgynnade arter.

13. FAGERHULT

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Byns gårdar är i första hand utspridd längs nuvarande landsväg mellan Kristdala och Vena på en norrsluttning. Nedanför sluttningen finns ett vidsträckt område med fuktängar som är ett resultat av en företagen sänkning av sjön Näjern som därvid delats i två vattenspeglar. Bebyggelsen består företrädesvis av byggnader vilka uppförts under detta sekel och är utan enhetlighet. Det nuvarande odlingslandskapet är relativt ensartat med åkrar som är helt stenröjda men röjningsrösen förekommer på de övre slutningarna. Trots kulturlandskapets ringa variation har byn en särprägel genom nämnda fuktängsområde som tidigare utgjort slättermark men idag hävdas genom bete. En registrerad stenåldersboplats i grannbyn Lönhult visar att människor tidigt vistats längs bygdens vattensystem.

Naturförhållanden:

På gränsen mellan Fagerhult och Skinshult finns en gammal slättermark mellan Näjerssjöarna, som numer betas av nötboskap. Det är ovanligt att denna typ av fodermark fortfarande hävdas. Ganska artfattig flora som domineras av starrarter med ett visst örtinslag. Buskskiktet utgörs av invandrad säl. I fältskiktet är öppet sumpkärr den vanligaste vegetationstypen men även lågstarrfuktäng finns representerad.

Sammanfattande värdetext:

En gammal fuktäng mellan Näjerssjöarna som tidigare slåttrats men numer hävdas genom nötbete.

14. DABBEKULLA

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn om två gårdar ligger invid västra änden av sjön Tvingen. Mangårdsbyggnaderna består av en tillbyggd och renoverad parstuga i ett plan samt en senare salsbyggnad. Ladugårdslånga

och loge i skiftesverk. Trädgårdarna är till stora delar förbuskade och inga av gårdarna bebos permanent. I omgivningen finns odlingsrösen men hävden avseende delar av betesmarken är dålig.

Naturförhållanden:

Strax norr om Dabbekulla ligger en mad som i sen tid brukats som slåtterkärr, en mindre del betas idag extensivt av nötkreatur. Videsnår har börjat vandra in från kanterna. En fuktäng utgör det vanligaste växtsamhället med dominans av vasstarr och blåsstarr. Andra vanliga arter är hundstarr, humleblomster, grässtjärnblomma, svärdsilja, gåsört, kärrkavle, topplösa, vattenklöver, vattenmåra, ältranunkel, strandklo och sumpförgätmigej.

Sammanfattande värdetext:

En extensivt betad mad norr om Dabbekulla, som i sen tid nyttjats som slåtterkärr. Dominans av vasstarr och blåsstarr.

15. SJÖKROK

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Den lilla byn om två gårdar ligger en halvmil norr om Kristdala i utpräglad skogsbygd. Bytomten ligger vackert på krönet av en ganska brant sydslutning ned mot sjön Hägern. Terrängen är småkuperad med mycket berg i dagen. Mangårdsbyggnaderna som ligger alldeles intill varandra består av en parstuga i två plan samt en enkelstuga i ett plan. Den senare är uppförd i fritt liggande timmer med knutar medan den förra är klädd med locklistpanel. Ingen av byggnaderna är renoverade i sen tid. På tomten finns även två knuttimrade loftbodar, en loge i knuttimmer liksom flera mindre ekonomibyggnader samt en ladugårdslänga i skiftesverk. Vissa av byns byggnader är stadda i visst förfall delvis beroende på att mangårdsbyggnaderna idag endast utnyttjas som fritidshus. I åkermarken norr om bytomten finns många impediment med odlingssten. Stenmurar förekommer kring åkrarna. Inom området finns talrika fornlämningar bestående av gravrösen vilka troligen i första hand kan hänföras till bronsåldern.

Naturförhållanden

Området är beläget på ett höjdparti vid sjön Hägern. Kring uppstickande granithällar finns en hel del rester av naturliga gräsmarker med flera indikatorer, bl.a. bergsyra, tjärblomster, gräslök och gråfibbla. En del av de gamla ängsmarkerna är bara svagt gödslade.

Sammanfattande värdetext

Välbevarade byggnader i ett småskaligt odlingslandskap med stenmurar och odlingsrösen.

16. RÖSTORP

Klass 1

Kulturhistoriska förhållanden:

Röstorp ligger vackert strax söder om Sjön Hägern och med inägomarkerna mellan sjön och bytomten. Bebyggelsen är väl samlad på den gamla bytomten på en flack moränplatå. Mangårdsbyggnaderna utgörs huvudsakligen av tvåvånings parstugor i trä men även reveterade och tegelklädda hus förekommer. Ett hus har nyligen renoverats på ett pietetsfullt sätt. Inslag av skiftesverk finns i vissa av ekonomibyggnaderna.

Odlingslandskapet är relativt varierat delvis som ett resultat av den ganska blockiga terrängen med mycket berg i dagen. Stenmurar, odlingsrösen liksom stentippar finns i ganska stort antal inom vissa delar av området. Ett antal gravar från bronsålder och/eller äldre järnålder finns inom området. Kanske har den tidiga kolonisationen av området att göra med tillgången till ängsmarker vid sjöstränderna.

Naturförhållanden:

Invid Målsjön finns en sötvattnsstrandäng som nyligen öppnats upp genom röjning och som idag betas av nötkreatur. Träd- och buskskiktet består av enstaka exemplar vide, medan fältskiktet består av framförallt högstarrfuktäng. Även lågstarrfuktäng, tuvtåtel-fuktäng samt mer utpräglad kärrvegetation förekommer. Inga indikatorarter hittades vid inventeringstillfället, något som framförallt beror på att flertalet indikatorarter hör till torra/ friska ståndorter. I kanten av området finns en

mycket liten blandlövhage som till stora delar är gödslingspåverkad. Dock förekommer bland annat backsmultron, mandelblomma, stagg och vårbrodd. Målsjön är avsnörpt från Hägern genom sjösänkning och är en viktig rastplats för sångsvan, kanadagås, kricka, bläsand och skedand. I området häckar bland annat sångsvan, skedand, vattenrall och brun kärrhök. Vissa år förekommer även rördrom och småfläckig sumphöna. Norr om byn finns rikligt med odlingsrösen. Vid gårdsmiljöerna förekommer ett par hamlade askar samt någon grov ek. En hel del hällmark finns i området.

Sammanfattande värdetext:

Delvis välbevarad bebyggelse i ett varierat odlingslandskap med stenmurar och odlingsrösen. Invid Målsjön finns en betad sötvattensstrandäng som, på grund av sin raritet, representerar ett högt bevarandevärde.

17. BANKHULT

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn ligger invid sjön Tvingens sydvästligaste del inom ett relativt flackt område med våtmarker i den norra delen och ganska begränsade arealer med åkermark som är fördelad på mindre åkerlyckor. Betydligt större arealer har använts för ängar och hagar. Gårdarna är löst grupperade med mangårdsbyggnader företrädesvis bestående av renoverade parstugor och salsbyggnader. Nämnas kan dock en tomt längst i söder, norr om byvägen, som hyser en välbevarad parstuga med knuttimring med flackt sadeltak täckt av cementtegel. Intill denna finns en bredare knuttimrad enkelstuga, med valmat tak täckt av eternitpannor. En knuttimrad dubbelbod ingår också i miljön. En mindre allé finns intill gården. Odlingsrösen, stenmurar och sentida stentippar finns. I en björkhage i den södra delen av byn finns odlingsrösen med ålderdomligt utseende. Delar av inägomarken är dåligt hävdade.

Naturförhållanden:

I Bankhult, ett relativt öppet område med en hel del odlingsrösen, finns idag endast spår

kvar av den fältskiktsflora som hör till de naturliga fodermarkerna. Som exempel kan nämnas knölsmörlomma, liten blåklocka, mandelblomma, tjärblomster, ängsvädd och ängsskallra. Några grova ekar, varav en mycket grov, finns i området. Grov lind, med spår av hamling, förekommer också.

Sammanfattande värdetext:

Delvis välbevarad och ålderdomliga byggnader i ett delvis dåligt hävdad landskap med en del stenmurar och odlingsrösen. Bankhult är ett odlingslandskap där den fältskiktsflora som hör till de naturliga fodermarkerna endast finns kvar som spår.

18. SPÅNGHULT

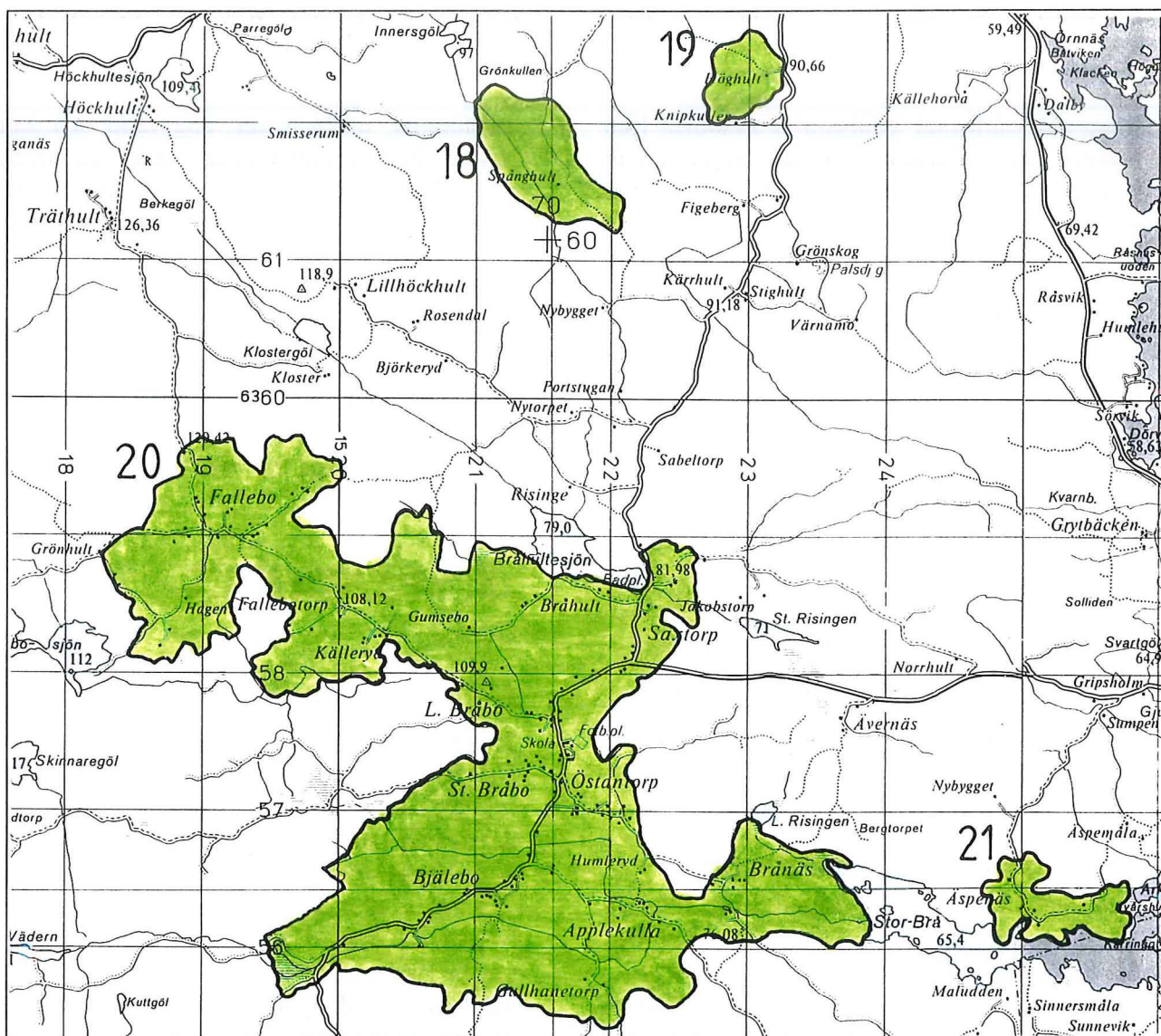
Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Torpet Spånghult är beläget strax sydväst om Kristdala och i utpräglat utmarksläge, tätt omgivet av barrskogar. Terrängen är småkuperad och blockrik. Mangårdsbyggnaden som är obebodd består av en mindre parstuga, med sadeltak under tegel. Ett äldre vagnslider i skiftesverk finns medan ladugården är uppförd under 1900-talet. Åkrarna är små och flikiga med talrika odlingsrösen och röjningsrösen i de intilliggande hag- och ängsmarkerna. Inslag av trädgårdsgårdar finns. Delar av de f.d. beteshagarna är idag dåligt hävdade. Spånghult kan genom sitt utmarksläge sägas representera de otaliga torpställen som funnits i socknen och där människorna fått hålla till godo med svårbrukad mark och där åkerbruket utgjort en begränsad del av försörjningen.

Naturförhållanden:

Ensamgården Spånghult är belägen ca 3 km sydväst om Kristdala. Gården är numera obebodd men hagarna hävdas fortfarande genom bete med nötkreatur. Stora delar är ganska igenväxta men på ljusöppna delar finns ännu en fin ängsflora. Trädskiktet utgörs av björk, asp, ek och gran. Buskskiktet av en, ek, björk, gran och tall. Rödvenhedar är den vanligaste vegetationstypen men även stagghed finns representerad. Hävdgynnade arter är kattfot,

slättergubbe, vårbrodd, stor blålocka, knägräs, backnejlika, stagg, gullviva, jungfrulin, höskallra, prästkrage, gökärt, harstarr och darrgräs. Hagen omgärdas delvis av trädgårdsgräddar.

Sammanfattande värdetext:

Karakteristiskt torp i utmarksläge i ett småskaligt landskap. Blandlövage och björkhage vid Spånghult med artrikt fältskikt. Hagarna var vid inventeringstillfället ganska igenväxta och i partier svagt betade.

19. STENSÖ (Höghult)

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Området utgörs av gården Höghults ägor belägen intill väg mellan Kristdala och Bråbo. Terrängen är småkuperad och blockrik. Byggnaderna är rödfärgade och uppförda under 1900-talet. Inägorna består av små flikiga åkerlappar med en del impediment med odlingsrösen. Röjningsrösen i fd betesmarker finns.

Naturförhållanden:

I södra Stensö finns en utflyttad gård som heter Höghult. Strax väster om gården ligger en blandlövage med björk, asp och tall i trädskiktet. Buskskiktet utgörs av en, björk, sälg, asp, ek och tall. Hagmarken är kuperad med omväxlande friska till fuktiga svackor där bitvis en välutvecklad stagghed breder ut sig. Området är till stor del svagt påverkat av gödsling. De hävdgynnade växter som finns är vårbrodd, slättergubbe, darrgräs, betad ljung, stor blålocka, knägräs, solvända, prästkrage, stagg och gullviva. I området finns trädgårdsgräddar, odlingsrösen och hamlade träd.

Sammanfattande värdetext:

Kuperad blandlövage vid Höghult med bl a en välutvecklad stagghed och vanlig förekomst av slättergubbe, darrgräs, stagg och prästkrage.

20. BRÅBYGDEN

Klass 1

I begreppet Bråbygden ingår byarna Krösås, Krokshult, Höckhult, Tråthult, Fallebo, Källeryd, Bråhult, Saxtorp, Lilla och Stora Bråbo, Östantorp, Bjälebo, Humleryd, Applekulla och Gullhanetorp.

Kulturhistoriska förhållanden:

Området som ligger ca en mil söder om Kristdala kännetecknas av tätt liggande och i flera fall förhållandevis stora jordbruksbyar trots att det ligger inom en zon som i övrigt karaktäriseras av småskaligt jordbruk. Därtill är området förhållandevis öppet och andelen åkermark relativt omfattande. Bebyggelsen är blandad med allt ifrån välbevarade 1800-talsbyggnader till nyare villor. Antalet mindre salsbyggnader med frontespiser uppförda kring mitten av 1900-talet är ganska stort. Sammantaget kan man säga att byggnaderna uppvisar en rik skala av traditionell lantlig bebyggelse från de två senaste seklerna. Odlingslandskapet är välbevarat och framför allt gäller detta betes- och hagmarkerna där det inom vissa delar finns mycket stora mängder röjningsrösen bevarade. Röjningsrösen vid Fallebo har genom arkeologiska undersökningar kunnat dateras till medeltid. Vidare finns ett stort antal bevarade odlingsrösen kvar inom åkermarkerna vilket generellt är mycket ovanligt i länet. Stenmurar, fägatsrester, trädgårdsgräddar och odlingsterrasser förstärker det ålderdomliga intrycket av området. Spår efter primitiv järnframställning finns i närområdet vilket ytterligare bekräftar byarnas anknytning bakåt till medeltiden.

Naturförhållanden:

Vid Krösås, Krokshult, Höckhult, Tråthult, Fallebo, Källeryd, Bråhult, Saxtorp, Lilla Bråbo, Östantorp, Bjälebo, Humleryd och Gullhanetorp finns det ängs- och hagmarker med sådana kvaliteter att de är högt klassade i kommuninventeringen, vilken rekommenderas för närmare redovisning. Grunden för det intressanta odlingslandskapet som finns i Bråbygden torde vara det stora inslaget av näringsrika grönstensbergarter som gabbro och

diorit. Ovanpå berget ligger dessutom en mäktig och näringsrik morän delvis svallad, delvis osvallad. Dessa faktorer jämte höjdläget har utgjort grundvalen för uppkomsten av denna sammanhängande jordbruksbygd. Större delen av platån intas av marginellt jordbruk, som bildar en vacker mosaik av åkrar, dungar, hagar, lundar, löv- och barrskogar. Åkrarna är ofta små och insprängda i de gamla slätterängarna. Området är en relik av äldre tiders öppna odlingsbygd och ligger helt inneslutet av barrskog. Grundvalen för bygden har varit och är boskapsskötsel i kombination med skogsbruk.

Hagmarkerna är vidsträckta med björk som förhärskande trädslag. Vackra helt trädlösa betesmarker finns liksom enbuskbevuxna sådana. Botaniskt är området synnerligen värdefullt och uppvisar intressanta växtsamhällen från fuktängar till rena torrängssamhällen. Hävdgynnade arter är bl a slättegubbe, knägräs, backnejlika, prästkrage, solvända, jungfrulin, gullviva, kattfot, blåsuga, klasefibbla, slätterfibbla, spindelört, stagg, gullris, nattviol, ängs- och höskallra, tvåblad, darrgräs, ängsvädd, bockrot, rödklint, ögontröst, spåttistel, backruta, skogsklöver, harstarr, gökärt, stor och liten blåkllocka m m.

Sammanfattande värdetext:

Bråbygden är ett av landets bästa referensområden för ålderdomliga brukningsformer. Art- och variationsrikt. Bebyggelsen är blandad från välbevarade 1800-talsbyggnader till nyare villor. Flera markpartier har obruten hävd som slätter eller betesmark sedan flera hundra år. Detta jämte det näringsrika underlaget har lett till stor art och variationsrikedom, med den för Bråbygden karakteristiska landskapsbilden med smååkrar, ängar och hagmarker i mosaik ofta omgärdade av trädgårdsgårdar och med hamlade träd i trädskiktet.

21. ÄSPENÄS

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn ligger vid norra stranden av sjön Stor-Brån i kuperad moränmark med ganska

mycket berg i dagen. Byn är löst grupperad med ganska enhetliga byggnader framför allt bestående av parstugor i rött och vitt. En reve-terad mangårdsbyggnad avviker färgmässigt. Norr om och längs med byn finns en uppodlad dalgång som är i det närmaste helt stenfri medan området närmast sjön är betydligt mer blockrik och överhuvudtaget har mer varierad terräng vilket i sin tur har resulterat i stenmurar samt odlingsrösen. Vägen har behållit sin gamla sträckning genom byn.

Naturförhållanden:

Vid Äspenäs finns en ekhage med inslag av björk, tall, gran och klibbal. Buskskiktet består av hassel, en, rönn, nypon, och klibbal. Området har ganska mycket berg i dagen med hållmarkstorängsflora. Dominerande vegetations-typer är rödvenfriskäng men även blåbärlingonhed finns i skuggigare partier. Hagen är till större delen måttligt hävdad vilket fått till följd att bland annat eksly har expanderat. Hagen omgärdas delvis av trädgårdsgård. Vid en översiktlig inventering sent på året noteras följande hävdgynnade arter: vårbrodd, liten blåkllocka, backnejlika, gökärt, gullviva samt ängsvädd.

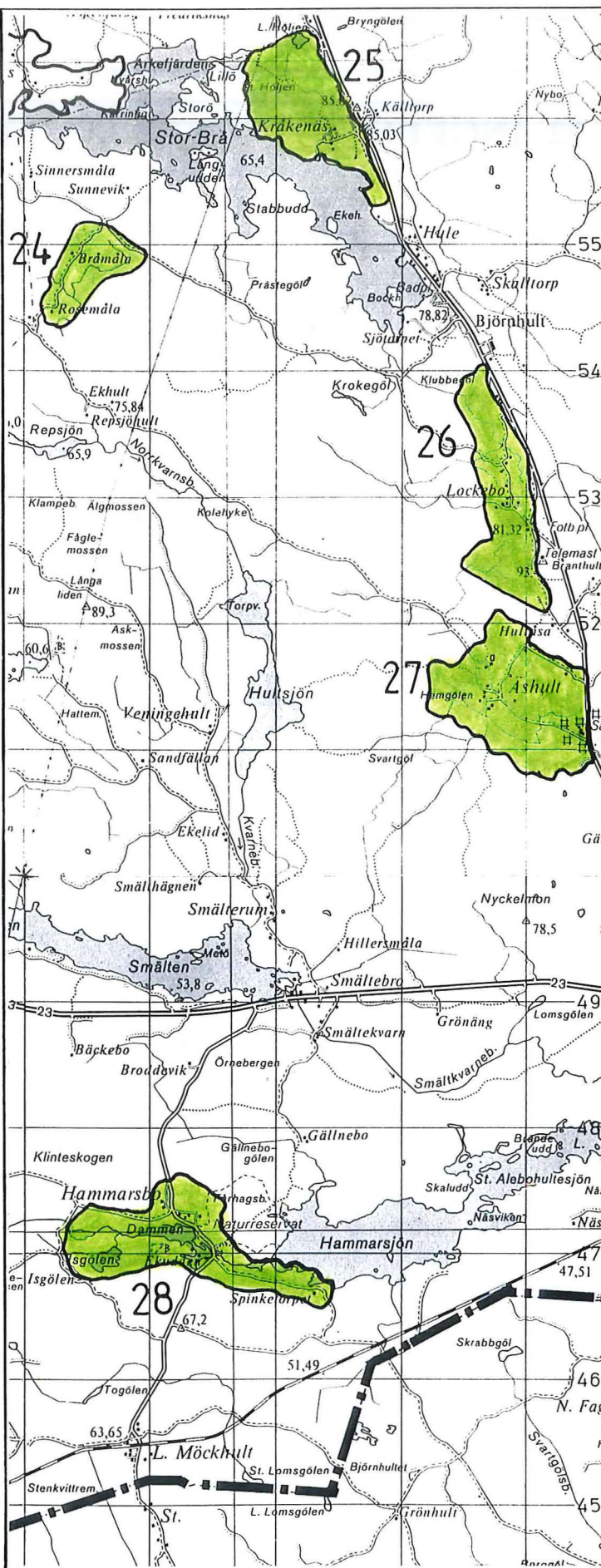
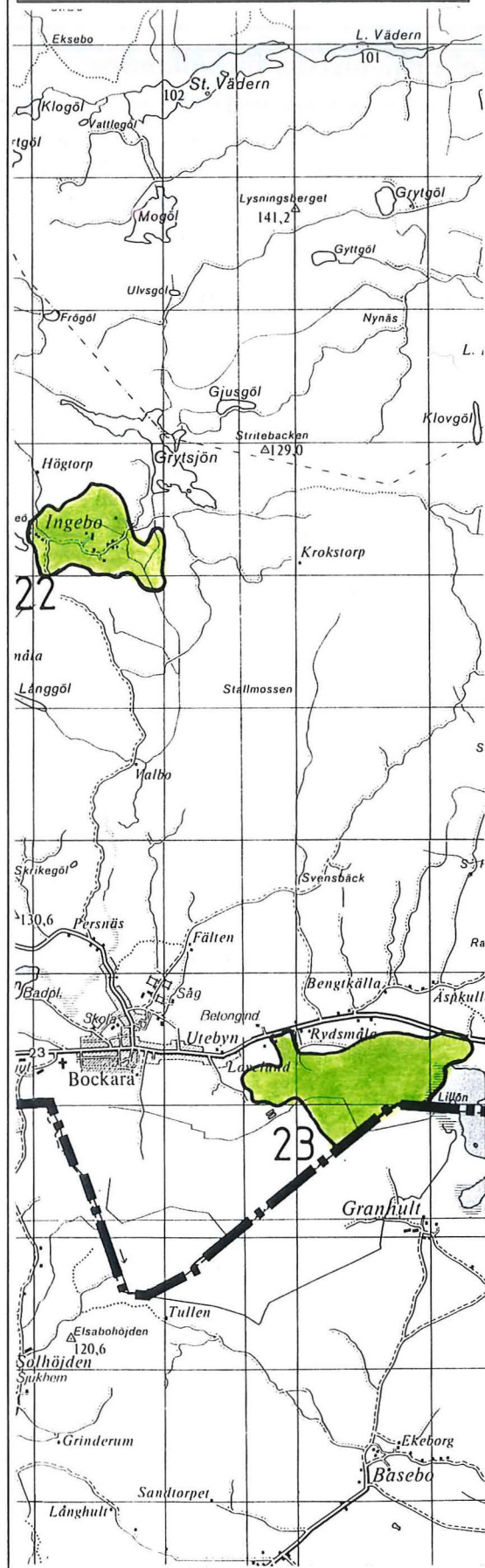
Sammanfattande värdetext:

Välbevarad by invid gammal väg med agrara lämningar som stenmurar och odlingsrösen vid sjön. Landskapet är välhävdad, men ekhagen är i behov av viss röjning och gallring samt ökat betestryck för att få tillbaka de stora naturvärden den en gång uppenbarligen har haft.

Liten blåkllocka

Döderhults socken:

Döderhults socken:

22. INGEBÖ

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn är belägen på nordöstra sidan av en vik i Ingebosjön, vid utkanten på ett vidsträckt sand- och moränområde. Ingebo omnämns för första gången år 1538 och utgör troligen en senmedeltida kolonisering som till en början bestod av två gårdar. Idag omfattar byn fem gårdar varav de tre gårdarna i väster ligger på den gamla bytomten, tätt intill varandra och med ekonomibyggnaderna på motsatta sidan av byvägen. Mangårdsbyggnaderna har med något undantag ett enhetligt utseende och består företrädesvis av parstugor samt även en välbevarad enkelstuga i 1½ plan i knuttimmer. Samtliga har tegeltak och är med ett undantag röda med vita knutar. Bland ekonomibyggnaderna, som är rödfärgade med plåttak, finns exempel på ladugårdar i liggande timmer. I övrigt förekommer även torpbebyggelse. Endast en av gårdarna utnyttjas idag för permanent boende. Stenmurar, odlingsrösen och trädgårdsgårdar förekommer. Odlingslandskapet är delvis dåligt hävdad och före detta betesmarker håller på att växa igen.

Naturförhållanden

I och kring byn finns en hel del ädellövträd som ask, lind, lönn och ek. Norr om byn och åkern "Lorthund" finns en liten stembunden f.d. slåttermark som nu betas av nötdjur. Vegetationstyperna är rödvenfriskäng och tuvtåtel-fuktäng. Bland den hävdgynnade floran kan nämnas äkta johannesört, ängsvädd, skogsklöver, jungfrulin, mandelblomma och blåsuga. Ett markant inslag i bymiljön är de långa sträckorna väl underhållen trädgårdsgård.

Sammanfattande värdetext:

Välbevarade byggnader på delvis gammal bytomt i ett landskap med stenmurar, odlingsrösen och trädgårdsgårdar.

23. BOCKARA

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Området består företrädesvis av öppen åkermark med skogsbevuxna och blockrika impediment. Gårdarna i nordvästra delen invid riksvägen mellan Oskarshamn och Bockara innehåller inga byggnader av kulturhistoriskt större värde. Inom området finns enstaka stenmurar liksom odlingsrösen.

Naturförhållanden:

Nära Bockara samhälle finns en liten ädellöv-hage med ett trädskikt som mest består av lind och ek med inslag av björk. Buskskiktet utgörs av hassel, lind och en. Hagen var ohävdad vid inventeringstillfället och var svagt gödslingspåverkad. Rödvenfriskängar är den vanligaste vegetationstypen men även stagg-hedar finns representerade. Betesgynnade växter i hagen är bl a darrgräs, rödklint, liten blåkllocka, bockrot, stagg och ängsvädd. Fläckvis dominerar stagg i fältskiktet.

Sammanfattande värdetext:

Sydost om Bockara samhälle finns en liten ädellöv-hage som vid inventeringstillfället var obetad. Hagen har trots en viss gödslingspåverkan kvar rester av den naturliga betesfloran bl a fläckvis dominans av stagg.

24. BRÅMÅLA

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Bråmåla utgör en ensamgård och ligger i västra utkanten av byn Lockebos marker. Till gården hör mycket begränsade åkerarealer, som är omgivna av ganska vidsträckta skogar, ett småskaligt odlingslandskap. Gården är av götisk typ med den sammanbyggda ladugårdslängan i U-form på motsatta sidan av vägen som mangårdsbyggnaden. Den senare består av en parstuga i 2½ plan med en senare tillbyggd glasveranda, nya fönster och plåttak. Strax söder om gården ligger torpet Rosemåla med en välbevarad liten enkelstuga i ett plan med tegeltak. Odlingsrösen förekommer lik-

som trädgårdsgårdar. Sammantaget är kulturlandskapet ganska välbevarat.

Naturförhållanden:

Vid ensamgården Bråmåla finns en liten stenbunden öppen hagmark med ett buskskikt bestående av en, slån, björk och tall. Rödvenfriskängar och stagghedar är de vanligaste vegetationstyperna, men även hållmarkstorräng, fårsvingeltorräng och rödvenhed förekommer. Hållarna utgörs av grönsten, vilket troligen givit marken högre näringsstatus än vanligt i skogsbygderna. Hagen hyser trots den ringa storleken förhållandevis många vegetationstyper. Hävdgynnade arter i hagen är vårbrodd, darrgräs, liten blåkllocka, knägräs, solvända, prästkrage, stagg, bockrot, jungfrulin och gullviva.

Sammanfattande värdetext:

Ensamgård av götisk typ, samt välbevarad torpbebyggelse i skogsbygd med ett småskaligt odlingslandskap innehållande odlingsrösen och trädgårdsgårdar. Liten stenbunden öppen hage med många vegetationstyper och ganska många olika betesberoende växtarter. Vegetationen är troligen gynnad av underliggande grönsten.

25. KRÅKENÄS

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn består av två gårdar och är belägen invid norra stranden av sjön Stor-Brån. Terrängen är småbruten med uppskjutande berg- och höllar. Inom fastigheten inryms ganska stora arealer av delvis utdikade kärrmarker. De två mangårdsbyggnaderna består båda av ganska stora reveterade salsbyggnader. Ekonomibyggnaderna är tillbyggda eller renoverade i sen tid men inslag av fritt liggande timmer finns. Den öppna åkerarealen är mycket begränsad. Vackra betesvallar finns invid sjön med trädgårdsgårdar i bra skick. För övrigt förekommer en del stenmurar och ett fåtal odlingsrösen.

Naturförhållanden:

Vid Kråkenäs finns en blandlövhage med ek, björk och tall i trädskiktet. I buskskiktet finns en, nypon och tall. Området är välhävdad och hyser hävdgynnade arter som vårbrodd, betad ljung, liten blåkllocka, knägräs, backnejlika, gökärt, stagg, bockrot, jungfrulin, gullviva och ängsvädd.

Sammanfattande värdetext:

By med traditionell bebyggelse i ett landskap med betesvallar, trädgårdsgårdar och enstaka odlingsrösen. En liten välhävdad blandlövhage med dominans av ek i trädskiktet intill sjön Stor-Brån vid Kråkenäs.

26. LOCKEBO

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Den ganska långsträckt byn med två gårdsklunkor är belägen strax söder om det lilla samhället Björnhult. Terrängen är småkuperad med uppskjutande moränbildningar och flacka utdikade f d våtmarker som idag är uppodlade. Huvudparten av mangårdsbyggnaderna består av ljusmålade salsbyggnader av varierande ålder, storlek och utseende. Inslag av skiftande timmer i ekonomibyggnaderna finns. Stenmurar, trädgårdsgårdar och ett fåtal odlingsrösen förekommer i åkermarkerna.

Naturförhållanden:

Strax söder om Lockebo finns en öppen hage och en björkhage med dominans av björk och inslag av ek, asp och al. I buskskiktet dominerar en med inslag av björk, hassel och asp. Hagarna är åtskilda av åkermark, belägna nedanför en rullstensås. Den öppna hagen är bäst hävdad med bl a en fin stagghed. Björkhagen är delvis ganska igenväxt, bl a finns en liten björksumpskog. En bergklack av granit går tvärs igenom hagen. Rödvenheden med en hel del slättergubbe och darrgräs är den vanligaste vegetationstypen. Hävdgynnade arter i övrigt är vårbrodd, ljung, stor blåkllocka, solvända, gökärt, prästkrage, stagg, jungfrulin, gullviva, liten blåkllocka, harstarr, knägräs, ögontröst och gullris.

Sammanfattande värdetext:

Vid Lockebo finns en välhävdad öppen hage samt en björkhage som är ganska igenväxt men artrik.

27. ÄSHULT

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Relativt stor by belägen inom ganska flack terräng nedanför och alldeles vid sidan av Kristdalaåsen. Byn ligger, förutom ett par utflyttningar varav en sentida i norr, väl samlad invid Hemgölen, en naturlig vattensamling som troligen varit viktig för djurbesättningar. Inom de ganska vidsträckta betesmarkerna skjuter en hel del berg upp i dagen. Bebyggelsen är blandad med få hus i mer ursprungligt skick, även färgsättningen varierar och viss nybyggnation har skett inom den gamla bykärnan. Flera av byggnaderna är stadda i förfall. Odlingssäden förekommer, framför allt på uppskjutande impediment i åkermarken. Även stenmurar finns bevarade. Byns utseende präglas i viss mån av talrika större solitärträd i de omfattande öppna betesmarkerna kring byn. Strax nordost om byn ligger Kringlerör, ett gravröse, vars läge nära krönet av åsen är karakteristiskt för bronsålderns gravsättningar.

Naturförhållanden:

Vid Äshult finns stora arealer naturlig betesmark. Strax norr om Äshult finns en öppen hagmark och en blandlövhage med glest ställda träd. Ek, lind och björk är vanligast men enstaka rönn och gran förekommer också. Skiftande fuktighetsförhållanden medför ett flertal växtsamhällen inom området, även om staggheden och olika varianter av fuktängar är vanligast. Bland de växter som tyder på långvarig hävd förekommer blåsuga, vårbrodd, slättergubbe, darrgräs, betad ljung, stor och liten blåklocka, harstarr, knägräs, stenmåra, prästkrage, stagg, jungfrulin, gullviva och ängsvädd. Områdets småböljande topografi, storlek och läget vid åsen är tilltalande för ögat.

Strax söder om Äshult finns en mycket vacker och välskött hagmark belägen vid åsen och

vägen mellan Kristdala och Påskallavik. Hagen har varierande mark- och fuktighetsförhållanden. De växtsamhällen som påträffas är rödvenhed, stagghed, hållmarkstorräng, färsvingeltorräng, rödvenfriskäng och tuvtåtel-fuktäng. Trädsiktets förekomst och täckningsgrad varierar med hävden, från enstaka solitära träd till dungar och partier som är något igenvuxna. Lind, ek och björk är vanligast men även asp och al förekommer. Hävdgynnade arter är vårbrodd, slättergubbe, darrgräs, betad ljung, stor och liten blåklocka, harstarr, spindelört, knägräs, backnejlika, stenmåra, prästkrage, stagg, bockrot, jungfrulin, gullviva, gullris och ängsvädd.

Sammanfattande värdetext:

Bevarad klungbystruktur med enstaka välbevarade byggnader i ett landskap som är typiskt, med lite åker och mycket betesmark. Stenmurar och odlingsrösen förekommer. Stora arealer välhävdade hagmarker längs med Kristdala-Påskallaviksåsen. Områdets småböljande topografi har medfört stor variations- och artrikedom med allt från torra till fuktiga växtsamhällen och arter.

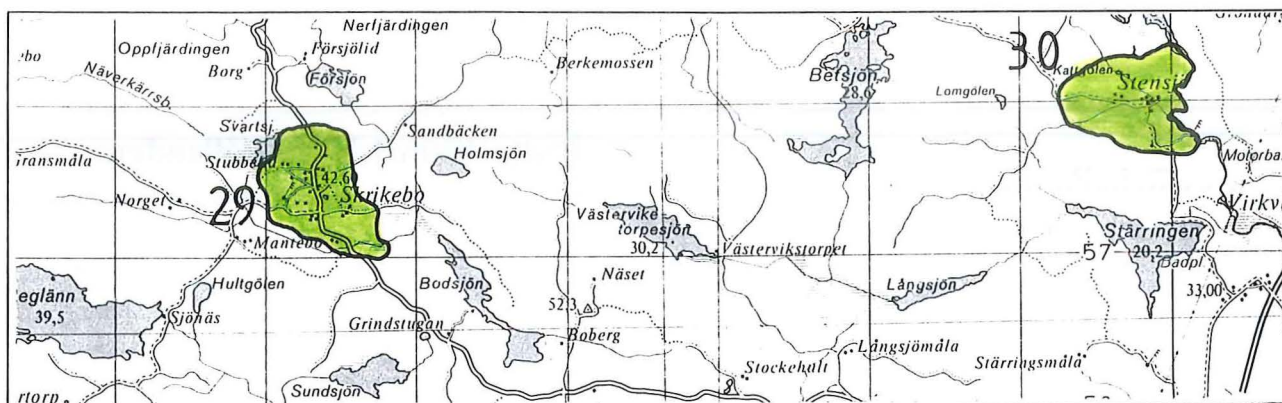
28. HAMMARSBO

Klass 2

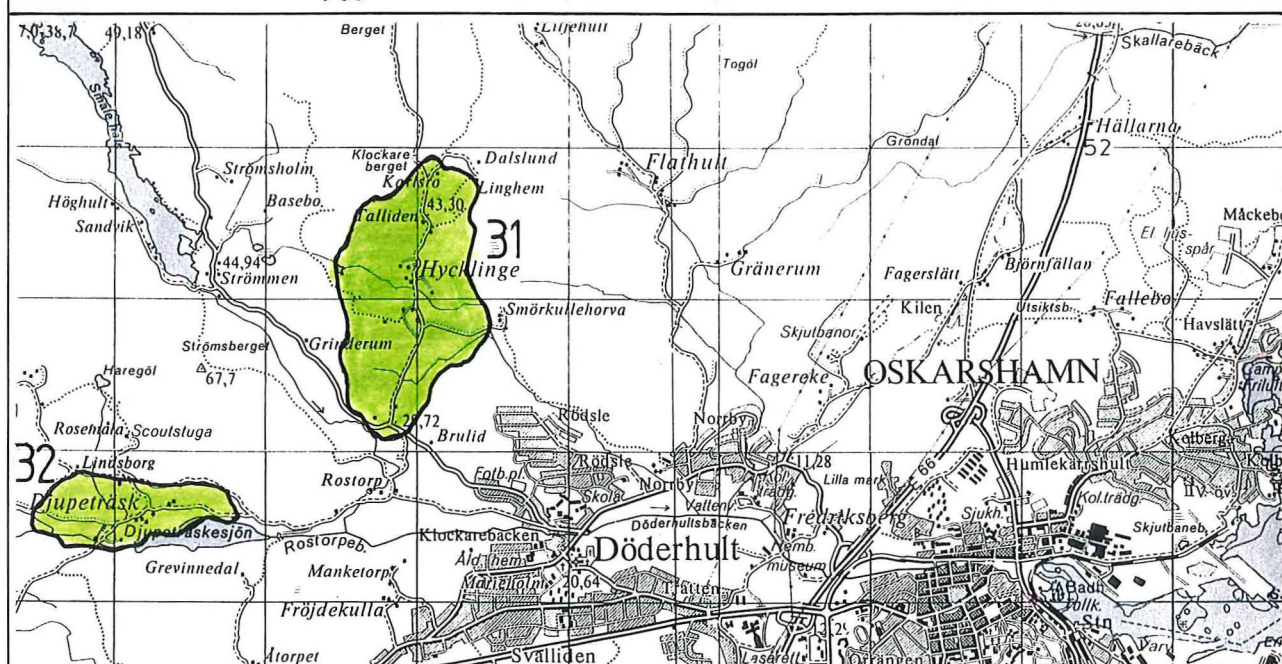
Kulturhistoriska förhållanden:

Bebyggelsen är företrädesvis lokaliserad till norra sidan av en större regleringsdamm strax innan Hammarsboåns utlopp i Hammarsjön. Hammarsbo omnämns år 1502 som ett av fem torp inom Vadstena klostrets egendom Granhult. Inom byn finns ett föreslaget statligt byggnadsminne som består av tre byggnader. En av dessa är en äldre huvudbyggnad i 1½ plan byggd av sten med vitputsade fasader och tegeltäckt sadeltak, enligt uppgift uppförd år 1721. Den yngre huvudbyggnaden, placerad som flygel till den äldre, är uppförd ca 1870, byggt i timmer i 1½ plan under sadeltak med frontespis. Den tredje byggnaden, även den placerad som flygel till den äldre huvudbyggnaden, består av en dubbelbod i timmer med locklistpanel. Härutöver finns i byn bl a en större salsbyggnad i 2½ plan samt på en halvö ute i dammen ett mindre hus som tidigare varit

Bevarandeprogram för odlingslandskapet

Byggnader i Stensjö by (område 30), Döderhults socken.

kronojägarbostad. Området innehåller ingen åkermark men fina beteshagar med röjningsrösen i naturskönt läge invid Hammarsjön.

Naturförhållanden:

Vid Hammarsbo finns flera hagmarker som är tämligen välhävdade men något gödselpåverkade vilket givit en trivial flora. Väster om Hammarsbo längs med Hammarsboån finns en ekhage som utgörs av rödvenängar, rödvenedar och fårsvingel torrängar. Hagen är förmodligen strögödslad vilket har givit en trivial flora. Hävdgynnade arter är vårbrodd, betad ljung, stor och liten blåklocka, knägräs, bockrot och gullviva.

Öster om byn finns en mycket kuperad björkhage med en markerad höjdrygg längs med sjön. En gradient av markfuktighet från torrt uppe på krönet till fuktigt och vått nere vid sjökanten. Näringsfattig morän med vegetationstyperna hällmarkstorräng/rödvenhed/stagghed/lågstarräng. De glest ställda björkarna i kombination med den kuperade terrängen ger ett vackert intryck. Betesgynnade växter är vårbrodd, darrgräs, betad ljung, liten blåklocka, knägräs, stagg, bockrot och ängsvädd.

Vid Sälleryd finns en blandlövhage med björk, tall, ek, lönn, apel och rönn. Hagen är välskött men mycket stenbunden. Stagghed är den vanligaste vegetationstypen men även sydlig variant av blåtåtel-fuktäng och rödvenfriskäng förekommer. Fältskiktet är något trivialt troligtvis beroende på fårbete. Hävdgynnade arter är bl a vårbrodd, darrgräs, liten blåklocka, harstarr, knägräs, solvända, stagg och ängsvädd.

Sammanfattande värdetext:

Ålderdomliga och välbevarade byggnader, byggnadsminnesförklaring diskuteras, med en del hagmarker. Hammarsbo hyser flera välhävdade hagar som tyvärr är något triviala, delvis på grund av gödsling men även på grund av ett näringsfattigt underlag och i vissa fall fårbete.

29. SKRIKEBO

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn är belägen norr om ett våtmarksstråk och har i framförallt i sin norra del kompletteras av mer modern villabebyggelse under skilda delar av 1900-talet, även inslag av fritidsbebyggelse finns. I den södra delen av byn finns gården Gärdet med en gotisk grundplan. De två mangårdsbyggnaderna består av två parstugor i två plan och kompletteras med ekonomibyggnader delvis i skiftesverk. Ett staket skiljer mangårds- och ekonomibyggnader åt. Samtliga byggnader är rödmålade. Odlingslandskapet är relativt ensartat med ganska få äldre former men inslag av husgrunder, odlingsrösen och stenmurar finns. Åkermarkens ringa areal i förhållande till övrig mark är bevarad sedan äldre tid.

Naturförhållanden:

Skrikebo är idag ett relativt slutet område där den öppna marken utgörs av uppodlad mark. De hagmarker som hörde till det gamla odlingslandskapet är idag igenväxta. Ett antal lindar med spår av hamling finns i området, liksom grov ask, lind och ek. Mycket trägårdesgårdar och odlingsrösen förekommer.

Sammanfattande värdetext:

Delvis välbevarad bebyggelse i ett landskap med lite åker men med en del odlingsrösen och stenmurar. Skrikebo är ett till största delen igenväxt eller uppodlat område med endast mycket liten förekomst av hävdberoende arter.

30. STENSJÖ

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Stensjö by är belägen strax söder om Virån, en knapp mil norr om Oskarshamns stad. Enligt handlingar från 1350-talet fanns här bara en gård. Byn växte fram under 1700-talet och fick sin nuvarande utformning under 1800-talet. Byn har en ålderdomlig prägel då inga av gårdarna skiftades ut i samband med laga

skiftet år 1853. Få rivningar har företagits och ingen nybyggnation har skett. Mangårdsbyggnaderna är samlade i en tät klunga öster om ladugårdarna som likaledes ligger mycket tätt. Boningshusen är i allmänhet byggda i två plan, av något varierade typer men goda representer för 1800-talets agrara bebyggelse. Samtliga byggnader i byn är röd- och vitfärgade.

Byns inägostruktur är karakteristisk för bygden i övrigt, där produktionen framför allt inriktats på mjölkprodukter, med liten åkerareal i förhållande till betes- och ängsmarker. Även skogsbruket har varit en viktig komponent för byar och gårdar i området. I byns närområde finns stenmurar men framför allt är det trädgårdsgårdar som omgärdar såväl beteshagar som åkrar. Odlingsrösen finns. Jordbruket i byn lades ned 1945 och hela fastigheten förvärvades sedermera 1960 av Vitterhetsakademien som idag ser till att byggnader och marker hålls i hävd.

Naturförhållanden:

Hagarna vid Stensjö har varit ohävdade under en ganska lång tid för att nu åter vara hävdade. Botaniskt sett är markerna ganska trivala. En stor del av hagarna är belägna på steniga berg eller moränhöjder. Hävdgynnade arter

förekommer endast sporadiskt. De som finns är vårbrodd, betad ljung, knägräs, prästkrage, jungfrulin, gullviva, stagg, stor blåklocka och darrgräs.

Sammanfattande värdetext:

Välbevarade byggnader i ett småskaligt landskap med mängder av trädgårdsgårdar och en del odlingsrösen. Stensjö är ett levande museum av stort pedagogiskt och historiskt värde genom att det visar den typiska skogsbygdens förutsättningar och möjligheter till jordbruk.

31. HYCKLINGE

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn som idag är uppdelad mellan Norra och Södra Hycklinge ligger i ett småkuperat område med uppskjutande moränbildningar och berg i dagen mellan fuktmarker och kärrmarker. Flera av kärrmarkerna har under förhistorien bildat flikiga havsvikar. Bebyggelsen är ganska blandad med enstaka parstugor i mer ursprungligt skick liksom en del ekonomibyggnader i skiftesverk. Inom området finns talrika trädgårdsgårdar och stenmurar i bra skick. Byn präglas av ett småskaligt åkerlappställe och relativt vidsträckt äldre skogsbe-

Stensjö by, Döderhult socken.

Foto år 1925.

Ur Kalmar Läns Museums arkiv.

52

vuxna betesmarker med röjningsrösen. Här finner man också ganska talrika fornlämningar i form av gravar från framförallt bronsålder som ligger i omedelbar anknytning till den historiska bebyggelsen.

Naturförhållanden:

Nordväst om gården Stora Hycklinge finns en liten björkhage som sluttar brant mot norr. En stor del av hagen är igenvuxen med barrträd men bitvis är grässvålen fin med en hel del indikatorarter. Rödvenfriskängar, rödvenhedar och blåbär-lingon hedar förekommer i ungefär samma omfattning. I trädsiktet finns förutom björk även tall och gran. I busksiktet finns en, björk, oxel, rönn och gran. Hagen är måttligt hävdad med hävdgynnade arter som vårbrodd, darrgräs, betad ljung, liten blåklocka, knägräs, gökärt, stagg, bockrot, ängsvädd, skogsklöver och gullviva.

Vid gården Norra Hycklinge finns en vacker och välskött hage med urbergsgranit som går i dagen på en stor del av området. Stagghedar och lågstarrängar förekommer i ungefär samma omfattning. Hällmarkstorrängar finns också om än i liten omfattning. Trägardegårdar omgärdar hagen som tyvärr är svagt gödslingspåverkad, detta förklarar att antalet hävdgynnade arter är lågt endast vårbrodd, liten blåklocka, harstarr och stagg upptäcktes vid inventeringen.

Sammanfattande värdetext:

Småkuperat odlingslandskap med många tidsdimensioner. Blandad bebyggelse med enstaka välbevarade byggnader. Småskaligt landskap med trägardegårdar och stenmurar. Gravarna från bronsålder i nära anslutning. Vid Hycklinge finns ett par hagmarker där den södra är något igenvuxen med ganska många hävdgynnade arter, medan den andra är välhävdad men gödslingspåverkad och hyser endast ett fåtal hävdgynnade arter.

32. DJUPETRÄSK

Klass 1

Kulturhistoriska förhållanden:

Byn är vackert situerad på sydvästslutningen ned mot sjön Djupeträsk, som utgör inre delen

av en forntida havsvik. Bebyggelsen, som är väl samlad längs byvägen, är med något undantag enhetligt färgsatt i rött och vitt. Samtliga mangårdsbyggnader liksom ekonomibyggnaderna är välhållna men renoverade med vissa om- eller tillbyggnader. Samtliga har sadeltak som i allmänhet är täckta med tegel. En knuttimrad bod och en kallmurad jordkällare finns bevarade. Byn har i alla sina byggnader kvar den lantliga karaktären.

Åkermarkerna är i det närmaste helt stenröjda men det finns odlingsrösen på övergivna och numera skogsbevuxna odlingsterrasser i de ganska branta sluttningarna utanför den nuvarande åkermarkens utkanter. Grusvägen genom byn har kvar sin gamla slingrande sträckning. Inom och omkring området finns flera fornlämningar, främst i form av gravar från framför allt bronsålder som accentuerar områdets tidigare kontakt med havet. Väster om byn finns dessutom en varggrop från historisk tid.

Naturförhållanden:

Mitt i byn finns en välhävdad, om än i norra delen mörk björkhage. Förutom björk finns också oxel, al, ek och enstaka barrträd. Busksiktet utgörs av enbuskar med inslag av björk, hassel, nypon, slån och hagtorn. Friskäng av rödventyp och stagghed finns i ungefär lika stora delar. Mitt i hagen i en sänka förekommer också en liten fuktäng av artrik gräslågstarrtyp. Terrängen i området är småkuperad vilket medför omväxlande vegetation och en tilltalande syn för ögat. I hagen finns odlingsrösen och något enstaka hamlat träd. Hagen omgärdas av en trägardegård. Området inventerades sent på året. Om det hade besökts tidigare på året hade det troligen tillkommit arter. De hävdgynnade arter som påträffades var vårbrodd, liten blåklocka, solvända, gökärt, stagg, bockrot, gullviva, ängsvädd och brudbröd.

Sammanfattande värdetext:

Väl samlad välhållen bebyggelse med en del ålderdomliga inslag. Landskapet innehåller odlingsrösen i fossila åkrar. Förhistoriska gravar inom området. Björkhagen mitt i byn är småkuperad och välhävdad med nötkreatur.

33. SANDSHULT

Klass 3

Kulturhistoriska förhållanden:

Berörda område består av flack sandig terräng med åkermark och en mindre hagmark där det förekommer enstaka röjningssten. Inom det avgränsade området finns en lada byggd i skiftesverk men i dåligt skick och med eternit-tak.

Naturförhållanden:

Vid Sandshult finns en blandlövhage med björk, ek, tall, gran, al och asp i trädsiktet. I busksiktet finns en, hassel, säl, slån, björnbär, hallon och nypon. Det är ställvis för hög beskuggning av träd och busksikt och på grund av ett för dåligt betetryck har delar av hagen slyat igen. Området verkar dock inte vara nämnvärt gödslingspåverkat och har hävdgynnade arter som vårbrodd, darrgräs, liten blåklocka, rödklint, knägräs, gökärt, stagg, bockrot och ängsvädd i fältsiktet.

Sammanfattande värdetext:

En blandlövhage med betesgynnade hagmarksväxter som i snabb takt håller på att förstöras på grund av igenväxning och för dåligt betetryck.

34. RUNNÖ

Klass 2

Kulturhistoriska förhållanden:

Runnö är en relativt stor skärgårdsö på 580 ha, belägen i Kalmar sund strax utanför Påskallavik. Ön utgörs av en sandstensplata med ett tunt jordtäckte där skogen kunnat rota sig. Vidsträckta släta berghällar går i dagen på många platser. Runnö är en av de med namn angivna platserna längs kung Valdemar Sejrs segelled mellan det danska riket och Reval (nuvarande Tallinn) och vars sträckning blev beskriven redan under mitten av 1200-talet.

På Runnö har det funnits fast befolkning sedan medeltiden. I mitten av 1500-talet fanns det två gårdar på ön och bönderna fick i slutet av 1500-talet tjänstgöra som lotsar för att i gengäld få skatternedsättning. Gårdarna har aldrig

skiftats utan man har tillämpat samsjedelning gårdarna emellan och bystämman har beslutat om gemensamma angelägenheter, bl a har fisket noga reglerats genom stämmobeslut. Bebyggelsen, som är delad i Sörgården och Norrgården, ligger på öns västra sida. Byggnaderna är tämligen talrika. Vid viken innanför Kvarnholmen är stränderna på långa sträckor kantade av sjöbodar och bryggor. Till byhalvorna har hört två väderkvarnar. Sörgårdens kvarn som är en av landets två bevarade holkkvarnar flyttades till Kvarnholmen år 1875. Här finns också en linbastu och en smedja, båda stadda i förfall. På ön finns inte mindre än 43 sk tomtningar vilka utgör grunder efter enkla hus vilka utnyttjats i samband med säsongsfiske under framför allt tidig medeltid. Ansamlingen av tomtningarna på Runnö är den största koncentrationen i länet. För den fasta befolkningen på ön har fisket alltid utgjort huvudnäringen medan jordbruk och boskapsskötsel varit mindre betydande.

Naturförhållanden:

Runnö intar tillsammans med Furön en särställning utmed den svenska kusten genom att den kambriska sandstenen går i dagen över stora delar av ön. Enstaka tallar bildar ett glest mönster i sprickorna. Här finns en mycket mager hällmarksflora, islandslav och tuschlav. Mer jordtäckta delar av ön domineras av tallskogar där naturen över stora delar helt täcks av renlavar. Längs norra och västra sidan av ön finns en låg men skarpt markerad landborg. Öns odlingsmarker är nedlagda och under igenväxning. Betesdjur saknas sedan länge på ön.

Sammanfattande värdetext:

Välbevarade byggnader som visar hur en fiske-och jordbruksby fungerat på ostkusten. Lämningar efter medeltida säsongsfiskeläge.

Index över bevarandeområden

	Sida
Arvidsmåla	32
Baggetorp	36
Bankhult	41
Bockara	46
Bråbygden	43
Bråmåla	46
Bussvik	34
Dabbekulla	39
Djupeträsk	53
Fagerhult	39
Hammarsbo	48
Hamnö	31
Hycklinge	51
Ingebo	46
Kråkenäs	47
Lockebo	47
Runnö	54
Röstorps	40
Sandshult	54
Sjökrok	40
Sjöände	39
Skrikebo	50
Snäckedal	32
Spånghult	41
Stensjö	50
Stensö (Höghult)	43
Strupö	32
Ström / Stora Laxemar (Bikullen)	36
Uthammar	36
Älö	31
Äshult	48
Äspenäs	44
Ölvedal	34
Örö	31

AKTUELLA MEDDELANDEN FRÅN LÄNSSTYRELSEN

1994:18	Krokshult. Kulturhistorisk utredning
1994:19	Utvärdering av kalkningen i Ljungbyån
1994:20	Utvärdering av kalkningen i Snärjebäcken
1994:21	Utvärdering av kalkningen i Bruatorpsån
1994:22	Elfiskeundersökningar på miljöövervakningsstationerna i Kalmar län 1994
1995:1	Miljöatlas Öland
1995:2	Odlingslandskapet i Kalmar län, bevarandeprogram för Högsby kommun
1995:3	Taxinäringen efter avregleringen. En undersökning i Kalmar, Borgholms och Mörbylånga kommuner
1995:4	LSS-verksamheten i Kalmar län under 1994 i ett kommunalt perspektiv
1995:5	Utvärdering av kalkningen i Lyckebyån
1995:6	Utvärdering av kalkningen i Nättrabyån
1995:7	Utvärdering av kalkningen i Halltorpsån
1995:8	Vård av missbrukare. En uppföljning av LVM-ärenden i Kalmar län 1994
1995:9	Vegetationsmätningar i ängs- och hagmarker. En statistisk utvärdering av nålsticksmetoden samt diskussion kring artarea-analysen
1995:10	Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram för Torsås kommun
1995:11	Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram för Kalmar kommun
1995:12	Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram för Nybro kommun
1995:13	Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram för Vimmerby kommun
1995:14	Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram för Mönsterås kommun
1995:15	Ängslador/Madhus. Inventering 1994/95
1995:16	Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram för Oskarshamns kommun

